

L'œuvre mathématique et astronomique
de Bhāskarācārya

Le Siddhāntaśiromani

L'arithmétique : Līlāvatī
Chapitre 9 : Calculs sur des mélanges
avec le commentaire Aṅkāmṛtasāgarī de
Gaṅgādhara

édition, traduction et commentaires

par
François Patte

नवमोऽध्यायः

मिश्रकव्यवहारः

[कलान्तरम्]

अथ मिश्रव्यवहार आरभ्यते तत्र सूत्रं सार्धवृत्तं—
प्रमाणकालेन हतं प्रमाणं
विमिश्रकालेन हतं फलं च।
स्वयोगभक्ते च पृथक्स्थिते ते
५ मिश्राहते मूलकलान्तरे स्तः ॥१०॥
यद्वेष्टकर्मास्त्वयविधेस्तु मूलं
मिश्राच्छ्युतं तच्च कलान्तरं स्यात्।

प्रमाणरूपेण कालेन प्रमाणास्त्वं धनं हतं तथा गतेनेष्टेन कालेन फलं हतं ते
उभे गणिते पृथक्स्थि मिश्रधनेन गुणयित्वा स्वयोगेन विभाज्ये मूलधनकलान्तरे
१० धने भवतः। प्रमाणान्मूलं धनं फलात्कलान्तरं धनमिति।

१-७ अथ... स्यात्] व्यवहारः:- विवहा -इ। विवहा -उ ◇ आरभ्यते- अभिधीयते -आ। भ्यते
-क ◇ सार्ध- सार्धम् -इ ◇ कल(१)- फल -आ ◇ यद्वा... स्यात्- न दृश्यते -क ◇ तु- च -आ ◇
मिश्रात्- मिश्रा -अ -ऋ -क ◇ कल- फल -आ ◇ पादौ ५-६ न दृश्यते -क
८-१० प्रमाण... धनमिति] ताव इत्यगतो दृश्यते -क ◇ प्रमाण(१)- अगम्यम् -ऋ ◇ रूपेण- न
दृश्यते -आ। अगम्यम् -ऋ ◇ धनम्(१)- धन -इ ◇ हतम्(१)- हते -ख ◇ गतेन- गणितेन -उ। गत
-क ◇ इष्टेन- इष्ट -ऋ ◇ कालेन(२)- न दृश्यते -इ -उ ◇ ते- न दृश्यते -ऋ ◇ गणिते- गुणिते -आ
-उ -ऋ -ऋ -क -ग ◇ स्थे- स्थितेन -आ। स्थम् -इ ◇ मिश्र- इष्ट -इ ◇ योगेन- योग्येन -क ◇
विभाज्ये- विभाज्य -उ। विभाज्येत् -ऋ ◇ मूल- मूलात् -इ। मूलापनम् -ऊ ◇ धन- धनम्
-इ। न दृश्यते -ऊ ◇ कल(१)- काल -इ -ख। न दृश्यते -ऊ ◇ अन्तरे- अन्तर -इ -ऋ -ऋ -क -ख।
न दृश्यते -ऊ ◇ धने- न दृश्यते -आ -इ -ऊ ◇ भवतः... धनम्(२)- न दृश्यते -इ -ऊ ◇ मूलम्-
मूल -आ -क ◇ फलात्- न दृश्यते -इ -ऊ ◇ अन्तरम्- न दृश्यते -इ। अन्तर -उ -ख

यद्वेति प्रकारान्तरसूचनम्। उदाहरणोक्तप्रकारेणष्टकर्मविधिना यन्मूलं धनं
तन्मिश्राच्च्युतं शेषं कलान्तरं भवतीति।

उद्देशकः स्नोकः—

पञ्चकेन शतेनाब्दे

मूलं स्वं सकलान्तरम्।

सहस्रं चेत्पृथक्तत्र

वद मूलकलान्तरे ॥ ११ ॥

पञ्चकेन प्रतिमासं पञ्चकवृद्धिकेन शतेनेत्येवं रीत्याब्दे वर्षे गते सकलान्तरं
मूलं वृद्धिमूल्यैक्यं यदि सहस्रं प्राप्तं तत्र कि मूलं धनं कि कलान्तरमिति वद।

१० न्यासः १। १००। ५। १२। १०००।

अत्र प्रमाणधनं १०० प्रमाणकालेन मासेन १ हतं १००। गतेष्टेन कालेन १२ फलं
प्रमाणास्यं ५ हतं ६०। पृथक्स्थयोर्योगो भाजकः १६०। आद्यो राशिः १०० मिश्रा-
हतः १००००० भाजकेन १६० भक्ते लब्धं मूलधनं ६२५। द्वितीयो राशिः ६० मिश्रेण
हतः ६०००० भाजकेन १६० भक्ते लब्धं कलान्तरं धनं ३७५।

१-२ यद्वा... भवतीति] यद्वेति- पादौ ५-६ इत्यधिके-क शेष- अन्तर- अन्तरम् -ऋ उदाहरण-
उहारण -उ विधिना- विधिन -ख शेष- मूलम्- मूल -आ शेष- तत्- न दृश्यते -ऋ मिश्रात्- मिश्र
-आ। मिष्ठा -इ श्युतम्- युतम् -आ। तत्कलम् -इ

३-९ उद्देशकः... वद] उद्देशकः- उद्देशकेन -आ। उद्देशकः- उ उदाहरणम् -ऋ श्लोकः- इदमु-
द्दिश्यति -आ। श्लोक -उ। न दृश्यते -ऋ -ऋ -क श्लोकम्- स्व -इ श्लोक(१)- स्व -आ श्लोक -तत्र(१)-
भक्तम् -क श्लोक- पञ्च -ऊ श्लोक- वृद्धिकेन- वृद्धिः केन -उ। एक -ऋ श्लोक- एवम्- अनया -ऋ। ऐवम्
-ऋ श्लोक- अब्दे- अब्दैः -आ श्लोक- वर्षे- वर्षैः -आ श्लोक- गते- न दृश्यते -आ -ऋ श्लोक- वृद्धिः(२)- तद्विः -ऋ
श्लोक- मूल्य- मौल्य -आ। मूल -उ -ऋ श्लोक- एकम्- एक्ये -आ। औक्यम् -ऊ श्लोक- सहस्रम्- सहस्र -इ श्लोक-
प्राप्तम्- न दृश्यते -ऋ श्लोक- कि मूलम्- मूलं किम् -इ -ऊ श्लोक- मूलम्(३)- मूल -आ -ऋ -क श्लोक- धनम्-
धन -ऋ

१०-१४ न्यासः... धनं ३७५] न्यासः- प्र इत्यधिकम् -उ श्लोक १। १००। ५। १२। १०००। १/१२//१००/-
१०००/५/० -आ श्लोक ५(१)- न दृश्यते -ऋ श्लोक- प्रमाणम्(१)- प्रमाणम् -ऋ श्लोक- मासेन- न दृश्यते -आ -इ
श्लोक १(२)- न दृश्यते -इ -ऋ -ऋ -क श्लोक- हतम्- सन् हतम् इत्यधिकम् -इ श्लोक- गते- गतेन -इ -ऋ -ख
श्लोक- इष्ट-ऋ श्लोक- कालेन(२)- काले -ऊ श्लोक- फलम्- फल -ऋ श्लोक- योगः- यो -इ श्लोक- भाजकः १६०-
१६० भाजकः -क श्लोक- आद्यः- आद्य -आ श्लोक- राशिः(१)- राशिः -आ श्लोक- मिश्र- धनेन १००० इत्यधिकम्
-ऋ श्लोक- आहतः- हतः -ऋ। आहत -ऋ श्लोक- १०००००- १००००० -आ श्लोक- भाजकेन(१)- अनेन इत्यधिकम्
-क श्लोक १६०(२)- न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ -ऋ श्लोक- मूल -न दृश्यते -इ -ऊ -ख। मूलम् -ऋ श्लोक- धनम्(२)-
न दृश्यते -ख श्लोक- ६२५- ६२५ -आ श्लोक- राशिः(२)- राशिः -क श्लोक- मिश्रेन- मिश्रैः -ऋ। मिश्रेना -क श्लोक-
६००००- ६००० -इ। पूर्वोक्त इत्यधिकम् -क श्लोक- भाजकेन(२)- अनेन इत्यधिकम् -क श्लोक- १६०(३)- न
दृश्यते -आ -इ -ऊ -ऋ -ऋ श्लोक- भक्ते(२)- लब्धे -ऊ श्लोक- कलान्तरम्- मूल -आ श्लोक- अन्तरम्- अन्तर
-ऋ श्लोक- धनम्(३)- न दृश्यते -ऋ

अथेष्टकर्मणा च तद्यथा प्रकल्पितमिष्टं १ इदमेव मूलधनं विचिन्त्य पञ्चराशिककल्पनं यदि मासे शतफलं पञ्च तदा वर्षे इष्टस्य १ किमिति।

न्यासः	१	१२
	१००	१
	५	

प्राग्वत्साधनेन लब्धं फलं ३ । इदं रूपस्य वर्षे गते कलान्तरम्। इदम्मूलध-

५ नतया कल्पितेन रूपेण मिश्रं ८ । अथ दृष्टं १००० इष्टेन रूपेण गुण्यमिष्टफलेन

८ । भक्तं लब्धं मूलधनं ६२५ । एतन्मिश्रधनाच्च्युतं शेषं वृद्धिधनमिति ३७५ ।

करणसूत्रं वृत्तम्—

अथ प्रमाणैर्गुणिताः स्वकाला

व्यतीतकालभूफलोद्भूतास्ते।

१० स्वयोगभक्ताश्च विमिश्रनिष्ठाः

१-२ अथ... किमिति] च- न दृश्यते -आ। चेत् -ऋ श्वरं तद्यथा- साधनम् -आ। यथा -ऋ श्वरं प्रकल्पितम्- कल्पितम् -आ -ऊ। कल्पित -इ श्वरं इष्टम्- मिश्रम् -इ श्वरं मूलम् -न दृश्यते -ऋ। मूलम् -ऋ -क श्वरं विचिन्त्य... यदि- एकं कल्पितेन रूपेण मिश्रमय इष्ट -इ श्वरं विचिन्त्य- चित्यार्थं -ऊ। पूर्वरीत्याथ -ऋ। चिन्त्य -ऋ -ख। चित्य-क श्वरं राशिक- राशि -आ -ऋ। शिक -ऋ। राशिकम् -ख श्वरं शत- शतस्य -क श्वरं इष्टस्य- इष्ट कस्य -इ। - कस्य -ऊ श्वरं १(२)- न दृश्यते -इ -ऊ। एकस्य -ऋ

३-६ न्यासः... वृद्धिधनमिति ३७५] न्यासः- न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ श्वरं १/१२//१००/१//५/ // -१/१२//१००/१//५/ // -आ -उ -ऋ -ऋ -क -ख श्वरं साधनेन- साधने -आ श्वरं वर्ष- ख श्वरं धनतया- धनं तवा -आ। धनं तथा -ऋ -ऋ -क श्वरं मिश्रम्- युतम् -आ। मिश्रितम् -ऋ श्वरं ८(२)- न दृश्यते -इ -ऊ

-इ -ऊ -ख श्वरं दृष्टम्- इष्टम् -आ। मिश्रम् -ऋ श्वरं इष्टेन- भक्तेन -ऋ। इष्टेन -क श्वरं रूपेण(२)- न दृश्यते -ऋ श्वरं गुण्यम्- गुण्य -आ -इ -ऊ -ऋ -क -ख श्वरं ८(२)- न दृश्यते -आ -ऋ -क श्वरं

लब्धम्(२)- न दृश्यते -इ -ऊ श्वरं मूलम्(२)- मूलम् -उ -ऋ श्वरं धनात्- न दृश्यते -उ -ख श्वरं च्युतम्- युतम् -आ। सद् इत्यधिकम् -आ -ऋ -क। शत इत्यधिकम् -इ श्वरं शेषम्- शेष -ऋ श्वरं ३७५ - न दृश्यते -ऋ

७-५ करणसूत्रम्... भवन्तीति] करण- कर्ण -इ श्वरं सूत्रम्- सूत्र -क श्वरं वृत्तम्- न दृश्यते -ऊ श्वरं प्रमाण(१)- न दृश्यते -ऋ श्वरं कार्याः- कार्यां -ऋ श्वरं ते(२)- न दृश्यते -उ -ऋ श्वरं तथा- त इत्यधिकम् -ऋ श्वरं विधा- न दृश्यते -इ -ऊ। विधा- -ऋ। विध-क श्वरं काल(२)- कल -ख श्वरं गुणितौः- गुणौः -इ -ऊ श्वरं भाज्या- भाज्या -आ -उ -ऋ -ख। हार्याः -ऊ श्वरं योगः- न दृश्यते -ऋ श्वरं भाजकः- भाजक -ऋ श्वरं तेभ्यः- तथा -ऋ श्वरं राशिभ्यः- न दृश्यते -ऊ श्वरं गुणन- गुणः स -ऋ श्वरं कर्माणा- कर्म -ऋ श्वरं प्रयुक्त(२)- युक्त -इ -ऊ श्वरं स्पण्डानि(२)- स्पण्डानि -इ श्वरं इति- न दृश्यते -आ -ऋ -ऋ

प्रयुक्तखण्डानि पृथग्भवन्ति ॥९२ ॥

प्रमाणैः प्रमाणधनैः स्वकालाः प्रमाणकालाः गुणिताः कार्याः। ते तथाविधा
राशयः स्वस्वव्यतीतकालगुणितैः स्वस्वफलैर्माज्याः। ततस्तेषां योगो भाजकः
मिश्रधनं गुणराशिः। एवं तेभ्यो राशिभ्यो गुणनभजनकर्मणा पृथक्पृथक्प्रयुक्त-
खण्डानि भवन्तीति।

उदाहरणेन स्पष्टीकरणार्थमुद्दिश्यति—
यत्पञ्चकत्रिकचतुष्कशतेन दत्तं
खण्डेस्त्रिभिर्गणक निष्कशतं षड्गुणम्।
मासेषु सप्तदशपञ्चसु तुल्यमासं
खण्डत्रयेऽपि हि फलं वद खण्डसंस्त्याम् ॥९३ ॥

१०

यद्गुणमेकेन धनिनैकस्यर्णिनो वारत्रयं दत्तं तद्यथा पञ्चकेन शतेन दत्तं कि
चित्तस्य सप्तमासा गता यच्च त्रिकशतेन दत्तं कि चित्तस्य दशमासा गता एवं कि
चिच्छतुष्कशतेन दत्तं तस्य पञ्चमासा गताः।

एवं पृथक्कालदत्तानां विषमवृद्धा प्रयुक्तानां धनस्य खण्डानां त्रयं तैस्त्रिभिः
१५ खण्डैः प्रयुक्तम्। मूलधनैकं षड्गुणं शतं तेषु च मासेषु समं त्रयाणां राशीनां कला-
न्तरमासं यावत्प्रथममध्यान्तराशीनां तुल्यं फलं जातमित्यर्थः। तत्र हे गणक
पृथक्पृथक्खण्डस्थधनप्रमाणानि तथा समं वृद्धिधनं वद।

६-१० उदाहरणेन... संस्त्याम्] इदम् इत्यग्रतो दृश्यते -आ -ऋ श उदाहरणे- उदाहरणे-आ
-इ -ऊ -ऋ -ख श स्पष्टी... अथेम्- न दृश्यते -आ। स्पष्टीकरणम् -ऋ श उद्दिश्यति- उद्दिश्यति -आ
-ख। स्पष्टीकरोति -ऋ श पञ्चक- पञ्च -आ श हि- च -आ
११-१३ यद्... गताः] एकस्य- एकस्य इत्यधिकम् -ऋ श कृष्णिनः- शणिनः -आ श वार- वारे
-क श तत्- न दृश्यते -आ। यत् -ऋ श सप्त- संपूर्ण -आ श यच्च- यश्च -आ। एकम् -इ -ऊ। कि
चित् -ऋ श त्रिक- तृतीय -इ -ऊ श कि चित्(२)- न दृश्यते -आ -उ -ऋ -ख श वश- त्रिक -आ
श एवम्- एकः -आ। एकम् -इ -ऊ न दृश्यते -ऋ श दत्तम्(४)- कि चिद् इत्यधिकम् -इ। कि
चित्पञ्चशतद्रम्प्रमाणं धनम् इत्यधिकम् -उ
१४-१७ एवं... वद] खण्डानाम्- षडानाम् -आ श तैः- ते: -इ। ततः -ऋ श त्रिभिः- त्रेभिः -उ।
न दृश्यते -ऋ श खण्डैः(२)- खण्डे -आ। षण्डैः -उ -ख श प्रयुक्तम्- प्रयुक्त -ऋ श मूल- मूलम्
-ऋ श धनम्(१)- धनम् -ऋ श एकम्- किम् -ऋ श षड्गुणम्(२)- खण्डानाम् -क श राशीनाम्(१)-
राशीना -ऊ श कलन्तरम्- कालन्तरम् -आ -उ -ख श मासम्(२)- मासम् -आ श आसम्(२)-
आयातम् -ऋ श यावत्- न दृश्यते -ऋ श मध्य- मध्यम् -ऋ श अन्त- अत -आ। अन्त्य -ऋ
श तुल्यम्(२)- तुल्य -आ श स्थधन- स्वधन -इ -ऊ। धनस्य -उ -ख। स्तं धन -ऋ श प्रमाणानि-
मानानि -आ। प्रमाणानाम् -ऋ श धनम्(२)- च इत्यधिकम् -आ -ऋ

न्यासः	१।७	१।१०	१।५	।
	१००	१००	१००	
	५	३	४	

मिश्रमूलधनं १४ प्रमाणधनैः १००। १००। १०० स्वकालाः १। १। १ गुणिताञ्च। ता-
न्येव व्यतीतकालैः ७। १०। ५ हतानि फलानि ५। ३। ४ जातानि ३५। ३०। २०।

प्राप्नाशयो हृताः | १०० | १०० | १०० | । एतेषां पृथक्स्थितानामेव यथासंभवम्-
३५ ३० २०

५ पवर्त्य योगः २३५ । पूर्वोक्तास्त्रयो राशयो मिश्रधनेन १४ गुणिताः
२१

9.800	9.800	9.800
32	30	20

स्वयोगेन छेदं लवं परिवर्त्य इत्यादि विभज्याप्तानि पृथग्यथाक्रमं मूलधनखण्डानि २४। २५। ४२।

१ न्यासः...॥४/३/८॥] १। ७०?। ७०?। ४॥७००/७००/७००/४/३/८॥-१/७०?/७००/४॥७००/०/७००/०/-
७००/४/०/३/०/८॥ -क-

२-३ मिश्र... जातानि ३५। ३०। २०।] ◇ मिश्र- मिश्रम् -ऋ-क ◇ मूल- मूलम् -इ-ऊ ◇ धनैः- धनाः -ऋ ◇ स्वकालाः- स्वकालात् -उ। स्वकाल -ऋ ◇ १। १। १-१। १-७ ◇ गुणिताश्च- गुणिताश -इ-ऊ। गुणिताधा -ऋ ◇ एव- फलानि इत्यधिकम् -आ-ऋ-क ◇ कालैः- काले -इ ◇ ५। ३। ५- न दृश्यते -क ◇ जातानि- गुणितानि -ऋ

४-६ प्रायाशयोः... //३५/३०/२०//] प्रायाशयः- प्रमाणशयः-इ। प्रमानराशयः-ऊ ◇ हता:-ह-
ता:-आ-इ-ऊ ◇ १००/१००/१००//३५/३०/२०// -१००। १००। १०० ||६॥ ८६ २० २० २०-इ। १००/१००/-
१००//० ४००/० ४००/० ४००//३५/३०/२०// -ऊ। योग २३५ अद्व-इ। योग: |३५| इत्यधिकम्-ऊ ◇

१३५ इत्यधिकम्-उ ◇ योगः- योग-इ। स्वयोगः-उ ◇ २३५ १३५ -आ। मर्त्ययोगः ३३५ इ-
२१ त्यधिकम्-इ। न दृश्यते-उ। ९ ४००/९ ४००/३०/३०// -ऊ ◇ पूर्वोक्ताः- २३५ इत्यधिकम्-ऊ ◇

राशयः(२)- रश्योः -आ ◇ १४- न दृश्यते -आ मुणिता:- १४ इत्यधिकम् -इ। जाता इत्यधिकम् -उ -अ ◇ १४००/१४००/१४००/३५/३०/२०/- न दृश्यते -इ -अ

७-८ स्वयोगेन... २४। २८। ४२।] स्वयोगेन- स्वयोगः-इ। अनेन ३३५ एते इत्यधिकम्-उ

◇ आदि- आदिना -आ -उ -ऋ ◇ विभज्य- विभाज्या -ऊ। विभज्यानि -ऋ ◇ पृथक्(२)- २ इत्यधिकम् -उ -ऋ -क ◇ यथा(२)- इत्यधिकम् -ऋ ◇ क्रमम्- उत्क्रम इत्यधिकम् -आ। क्रमेण -ऋ ◇ मूल- न दृश्यते -आ। मूलम् -ऊ ◇ सण्डानि- सण्डगानि -ऋ

एतेभ्यः पञ्चराशिकात्पृथक्पृथक्साधनेन कलान्तरं साध्यं तद्यथा न्यासः

१	७
१००	२४
५	

यदि मासेन शतस्य वृद्धिः पञ्च तर्हि सप्तमासैश्चतुर्विंशत्याः किमिति। एवं स्वण्ड-
त्रयेऽपि पञ्चराशिकत्रयं प्रकल्प्य त्रयानां समं कलान्तरं धनं

४२	४२	४२
५	५	५

अष्टौ रूपाणि तथा रूपस्य द्वौ पञ्चांशाविति।

समकलान्तरकरणे सूत्रं वृत्तम्—

मासफलं यद्यधिकं

कनिष्ठराशेः समधिकराशिफलात्।

१० मासफलान्तरभक्तं

राशिद्वितीयान्तरं कालः ॥ १४ ॥

यत्र द्वौ राशी दत्तौ समकालमेवाल्पो राशिरधिकफलेन तथाधिको राशिरु-
नफलेन तयो राशयोः समफलं कदा स्यादिति प्रश्ने मूलधनान्तरं मासफलान्तरेण
भक्तं सत्समवृद्धिकः कालो भवति।

१५ अत्राधिकराशेऽरधिकफलत्वे अल्पराशेऽरल्पफलत्वे समवृद्ध्यभावात्स्वयमेव सू-

१-२ एतेभ्यः... //५//] एतेभ्यः- तेभ्यः- इ -क घ पृथक(२)- न दृश्यते-ऋ -ऋ -क घ साधनेन-
शोधनेन -आ घ कल -काल -ऋ घ साध्यम्- साधनम्-ऋ घ १/७/१००/२४//५// -१/७/१००/२४-
//५/४२//५// -आ। १/७/१००/२४//५//०// -ऋ -ऋ -क

३-६ यदि... पञ्चांशाविति] वृद्धिः- न दृश्यते-आ घ सप्त- सम -आ -क घ तर्हि- तदा -ऋ घ
विंशत्याः- विंशत्याम्-आ। विंशत्या-ऊ -ऋ घ अपि- न दृश्यते-ऋ -ऋ घ राशिक- राशिकम्-
-ऊ। राशि -ऋ घ प्रकल्प्य- प्रकल्प- इ -ऊ घ समम्- सम -आ -उ -ऋ -ख घ कालान्तरम्-
कालान्तर-ऋ घ धनम्- न दृश्यते-उ -ख। जातम् इत्यधिकम्-क घ ४२/४२/४२//५/५/५//
-छेदभक्ते लब्धं धनं द/२/५// इत्यधिकम्-उ घ अष्टौ- अष्ट -आ घ तथा- न दृश्यते -ऋ

७-११ समकलान्तर... कालः] अथ इत्यगतो दृश्यते-क घ सम- स -आ घ यदि- चेत् -आ घ
कनिष्ठ- कणिष्ठ -आ घ सम- तु -आ -ऋ -क घ अधिक- अधिका -ऊ घ अन्तर(२)- अन्तरफ -ऋ
घ द्वितीय- द्वितय -इ -क। द्विताय -ख

१२-१४ यत्र... भवति] यत्र...अल्पः- न दृश्यते-ऊ -ऋ घ दत्तौ समकालमेव- समकालमेव
दत्तौ -उ घ एव- तत्र इत्यधिकम्-उ घ अधिकः(१)- अधिका -ऊ घ ऊन- ऊप -आ। न्यून -ऊ घ
फलम्- फलत्वम्-उ घ कदा- क -ऊ घ वृद्धिकः- वृद्धि -इ -ऊ। वृद्धिका -ऋ घ कालः- न दृश्यते
-ऋ

६.३५ -७.१ अत्र... इत्यादि] राशेः(१)- राशि: -आ -ऋ -ख घ राशेः(२)- राशौ -आ। राशि: -इ

त्रे व्यक्तमुक्तं मासफलं यद्यधिकम् इत्यादि।

उदाहरणम्—

पञ्चकशतेन दत्तं

रूपशतं द्विकशतेन दत्ते द्वे।

५

ज्ञाते फलप्रमाणे

समवृद्धिः केन कालेन ॥१५॥

रूपशतं पञ्चकशतवृद्धा दत्तं द्वे शते द्विकशतवृद्धा दत्ते तदत्र मूलफलयो-
र्जातयोः समकालं दत्तयो राशयोः कियता कालेन समं धनं भवितीति।

न्यासः	१	१	।
	१००	२००	
	५	२	

१० अत्र मूलधनान्तरं १००। फलयोरेकत्र मासफलं ५ अपरत्र ४ एतयोरन्तरेण १ भागे
हुते लब्धाः समधनकरणकालमासाः १००।

अथ पञ्चराशिकयोः कल्पनम्। यदि मासे शतस्य पञ्च तर्हि शतमासैः शतस्य
किमिति।

◊ अल्प(२)- न दृश्यते -ऊ ◊ फलत्वे(२)- त्वे -उ। न दृश्यते -ऊ ◊ वृद्धा०- वृद्धा -आ। व्यय
-ऋ ◊ स्वयम्- अयम् -आ। समम् -ऋ ◊ व्यक्तम्- व्यवक्तम् -ऋ ◊ मास- सम -ऋ ◊ अधिकम्-
अधिकाम् -ख

२-६ उदाहरणम्... कालेन] उदाहरणम्- उदा० -उ -ख। उदाहरणेन स्पष्टयति -ऋ ◊ शतेन(२)-
दत्तेन इत्यधिकम् -ऋ ◊ ज्ञाते...कालेन- मूलेन [मूले -आ] फलद्वययोः [फलगणिययोः -आ]
समता स्प्यात्केन कालेन -ऋ ◊ फल- फले -इ -ऊ -ख ◊ सम- मास -ख ◊ वृद्धिः- मृद्धि -ऋ।
वृद्धि -ख

७-८ रूप... भवतीति] रूप...कालेन- न दृश्यते -ऋ ◊ शत(१)- न दृश्यते -उ ◊ द्विक- द्वि
-इ -ऊ ◊ शत(२)- न दृश्यते -उ ◊ वृद्धा०१)- वृद्धौ -आ ◊ तत्- न दृश्यते -आ -ऊ ◊ फल- न
दृश्यते -ऋ ◊ ज्ञातयोः- इत्याः -इ। इति -ऊ। अज्ञातयोः-ऋ ◊ कालम्- काल -ऊ ◊ दत्तयोः-
दत्तंयो -आ। दत्तया -इ ◊ राशयोः- राशयो -क ◊ कियता- किंसम -ऋ ◊ समम्- सम -आ ◊
इति- न दृश्यते -ऊ

९ न्यासः... //५/२//] १/१//१००/२००//५/२// - १/१//१००/२००//५/५// -आ। १/१//१००/१००/१००/-
२००//५//२// -ऋ। न दृश्यते -क

१०-१३ अत्र... किमिति] फलयोः- फलयो -इ। न दृश्यते -ऋ ◊ एकत्र- अकत्र -ऋ ◊ अपरत्र-
द्विशतत्वाद् इत्यधिकम् -आ। ०४ अगम्यम् -ऋ ◊ ४- न दृश्यते -ऋ ◊ एतयोः- एकयोः -ऋ ◊
१- न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ -क ◊ लब्धाः- लब्धः -आ। लब्धम् -उ -ख ◊ करण- रण -इ ◊ अथ- न
दृश्यते -ऋ ◊ पञ्च०१)- पञ्चेक -ऊ ◊ राशिकयोः- राशिकयो -आ -इ -ऊ ◊ शत- शतैः -आ -उ
-ऋ -क -ख ◊ शतस्य०२)- न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ। फलम् इत्यधिकम् -क

न्यासः	१	१००	।
	१००	१००	
	५		

यथोक्तकरणेन लब्धं कलान्तरं ५००।

द्वितीयपञ्चराशिकम्। यदि मासे शतस्य फलं द्वयं तर्हि शतमासैर्द्विंशतस्य किमिति।

५ न्यासः	१	१००	।
	१००	२००	
	२		

लब्धं मासफलं ४००। मूलकलान्तरयुतौ जातौ समराशी ६०० । ६००

एवं सर्वत्र विचारणीयमिति।

प्रक्षेपके करणसूत्रं वृत्तार्धम्—

प्रक्षेपका मिश्रहता विभक्ता:

१० प्रक्षेपयोगेन पृथक्फलानि ॥९६॥

प्रक्षिप्यन्त इति प्रक्षेपकाः बहवो राशय। एकत्र प्रक्षिप्य व्यापारान्तरकरणम्।

प्रक्षेपकः तदुत्थं फलं मिश्रमिति द्वेयम्। ते च प्रक्षेपकाः पृथक्स्था मिश्रराशिना हताः प्रक्षेपयोगेन विभक्ताः पृथक्फलानि भवन्ति।

उदाहरणेनोद्दिशति—

१-७ न्यासः... विचारणीयमिति] द्वितीय- द्वितीयम्-इ-ऊ-ऋ घ पञ्च- पञ्चक -ऊ। न दृश्यते

-ऋ घ शतस्य(१)- शत-इ घ फलम्(१)- फल -आ घ शत- शतैः- उ घ मासैः- न दृश्यते-उ घ द्वि- न दृश्यते-ऋ घ न्यासः(२)- न दृश्यते-इ-ऊ-ऋ घ १/१००/१००/२००//२/ // न दृश्यते-इ-ऊ। यथोक्तकरणेन इत्यधिकम्-उ। पूर्वोक्तप्रकरण इत्यधिकम्-क घ अन्तर- अन्तरम् -आ -इ। १००। १०० इत्यधिकम्-आ घ युतौ- युतौ-उ घ जातौ- न दृश्यते-आ -ऋ घ सम- समौ -ऊ -ऋ -क -ख। न दृश्यते-ऋ घ सर्वत्र- न दृश्यते-इ-ऊ घ विचारणीयम्- विचारिणियम्-ऋ

८-१० प्रक्षेपके... फलानि] अथ इत्ययतो दृश्यते-आ -ऋ घ प्रक्षेपके- प्रक्षेपक -आ -ऋ घ करण- करणे -आ घ सूत्रम्- न दृश्यते-आ। सूत्र -ख घ योगेन- योगे -ऋ

११-१३ प्रक्षिप्यन्ते... भवन्ति] प्रक्षिप्यन्ते- प्रक्षेपत -आ। प्रक्षिप्यन्ते-उ -क। प्रक्षिप्यते -ऊ।

प्रक्षिप्यते -ऋ घ प्रक्षेपकाः(१)- प्रक्षेपकः-आ घ बहवः- हरो -आ घ प्रक्षिप्य- क्षिसम् -आ घ प्रक्षेपकः- प्रक्षेपक -इ। प्रक्षेपके -ऊ घ उत्थम्- उद्जम् -आ। उत्थ -उ -ऋ। उत्थम् -ऊ घ मिश्रम्- न दृश्यते-आ। मिश्र -क। फलम् इत्यधिकम्-क घ ते- स -ऋ घ प्रक्षेपकाः(२)- प्रक्षेपकाम् -इ-ऊ घ राशिना- धनेन -उ घ हताः- गृणिताः -उ घ प्रक्षेप- प अगम्यम्-उ

१४-४ उदाहरण... तेषाम्] उदाहरणेन- उदाहरण- -आ। उदाहरणम् -ऋ घ उद्दिशति- न दृश्यते

पञ्चाशदेकसहिता गणकाष्टष्टिः
 पञ्चोनिता नवतिरादिधनानि येषाम्।
 प्राप्ता विमिश्रितधनैस्त्रिशती त्रिभिस्तैः
 वाणिज्यतो वद विभज्य धनानि तेषाम् ॥ १७ ॥

- ५ येषां वणिजामेवं मूलधनान्येकाधिका पञ्चाशदेकस्याष्टाधिका षष्ठिरपरस्य
 पञ्चोना नवतिरन्यस्येति तैः स्वधनान्येकत्र कृत्वेति मिश्रधनैः कृतवाणिज्यैः वा-
 णिज्याच्चिशती प्राप्ता तेषां स्वस्वमूलानुसारेण विभज्य भागधनानि वदेति।
 न्यासः ५१। ६८। ८५। उत्पन्नं मिश्रधनं ३००। प्रक्षेपयोगः २०४।
 १० प्रयुक्तप्रक्षेपकाः ५१। ६८। ८५ मिश्रधनेन ३०० गुणिताः स्वयोगेन भक्ताः जा-
 तानि स्वस्वभागधनानि ७५। १००। १२५। एतान्यादिधनैरूनानि लाभाः २४।
 ३२। ४०।
 अथवा मिश्रधनं ३०० आदिधनेन २०४ ऊनं सर्वलाभयोगः ९६। एतस्माद्वा मि-
 श्रात्प्रक्षेपकेभ्यः प्राग्वत्सिद्धाः लाभभागाः २४। ३२। ४०।
 १५ अथवा पृथक्कैराशिककल्पनया यदि मूलधनेन २०४ आद्यभागः ५१ तर्हुत्पन्नध-
 नेन ३०० किमिति। साधनेन जातास्त एव राशयः ७५। १००। १२५।
 अनेन प्रकारेण सर्वत्रोदाहरणं चिन्त्यम्।

-आ -ऋ द्वयते-क विमिश्रित- विमिश्रित -क वाणिज्यतः- वाणिज्याम् -क वाद- न दृश्यते -क विभज्य- न दृश्यते -क
 ५ -७ येषाम्... वदेति] येषाम्- एषाम् -ऋ द्वयते-क एव -उ। न दृश्यते -ऊ धनानि(३)- धना -आ ऋ अधिका(१)- अधिका:-आ ऋ अधिका(२)- अधिक -आ -ऋ -ख। दश -इ। अधिका:-ऋ द्वयते-क तै:- न दृश्यते -ऋ स्व(१)- स्वस्व -इ -ऊ। न दृश्यते -ऋ धनानि(२)- न दृश्यते -ऋ एकत्र- एकी -आ ऋ कृत्या- कृत्य -आ। कृत -ऋ इति(२)- वि -आ। न दृश्यते -ऋ मिश्र-मिश्रै:- उ त्रिशती- त्रिशति -इ। त्रिशति -ऊ। त्रिशती -क प्रासा- प्रासाः -आ। प्रासात् -ऋ स्वस्व- स्व -आ
 ८ -११ न्यासः.... लाभाः २४। ३२। ४०] उत्पन्नम्- अत्र -आ। उत्पन्न -ऋ प्रयुक्त- उक्त -आ। प्रत्युक्त -ऋ प्रक्षेपका:- प्रदेक्षेपका:- क धनेन- धने -ऊ ३००- न दृश्यते -इ -उ -ऊ -ख स्व(१)- स्वस्व -इ योगेन- योगे -इ -ऊ भक्ता:- विभक्ता:- ऊ जातानि- जाता -आ स्वस्व- स्व -उ धनैः- ५१। ६८। ८५ इत्यधिकम्-आ ऊ ऊनानि- ऊनितानि -ऋ ३२-३५ -क १२-१६ अथवा... चिन्त्यम्] ३००(१)- जातम् इत्यधिकम् -इ। ३०। ३०० -ऊ आदि...२०४- न दृश्यते -इ -ऊ धनेन(१)- धनैक्येन -क २०४- न दृश्यते -आ ऊ ऊनम्- जाताम् इत्यधिकम् -आ। ऊन -ऋ लाभ(१)- लाभे -आ योगः- न दृश्यते -आ। योगा -उ -ख लाभभागाः- न दृश्यते -आ योगक- सूत्रेण इत्यधिकम् -ऋ धनेन(२)- धनैः-आ -ऋ -ऋ -का। धने -ख भागः- भागा -आ -ऋ -क -ख। भाग -उ योग ५१- न दृश्यते -इ -ऊ। १ -ऋ उत्पन्न- शत -आ धनेन(३)- त्रयेण -आ। धने -इ -ऋ साधनेन- साधनैः-उ। साधनेन -ऋ राशयः- न दृश्यते -आ ऊ उदाहरणम्- गणितम् -आ। उदाहरण -उ। उदाहरण -क चिन्त्यम्- विचिन्त्यम् -क

यथोक्तं गणितसारे गणकविष्णुना—

सार्धं पञ्चशतं दशोनितशतान्यष्टौ शतानां त्रयम्।

षष्ठ्याद्यं च शताष्टकं दशशतान्येवं धने ग्रामके॥

पञ्चानां प्रविभाजिते शतयुगं वृद्धं तु पादोनितम्।

कि तत्र स्वविभागजं वद धनं स्यात्तपृथङ्गेऽचिरात्॥

५

न्यासः ५५०। ७९०। ३००। ८६०। १०००।

सर्वग्राममूलधनं ३५००। उत्पन्नं पादोनशतद्वयाधिकं ३६७५। सूत्रोक्तकरणाज्जातं स्वस्वविभागजं धनं निष्काः प्रथमस्य ५७१७ द्रम्माः द द्वितीयस्य ८२९ द्रम्माः द त्रितीयस्य ३१५ चथुर्तस्य १०३ पञ्चमस्य १०५० इत्यादि सर्वत्रोह्यम्।

[व्याप्यादिपूरणम्]

१०

करणसूत्रं वृत्तार्धम्—

भजेच्छिदोशैरथ तैर्विमिश्रै

रूपं भजेत्स्यात्परिपूर्तिकालः ॥ ९८ ॥

छेदानंशैर्भजेत्ततो विमिश्रैस्तै रूपं भजेद्लब्धं पूरणकालो भवति।

१-५ यथोक्तम्... अचिरात्] उक्तम्- उक्त -आ। न दृश्यते -ऋ शारे- सारेण -क शारे- गणक- पण्डित -आ विष्णुना- विष्णाना -ऋ शतम्- शत -आ दश(१)- शत -आ। देश -इ ऊनित- ऊनितम् -आ शतानि- शतानाम् -ऋ अष्टौ- न दृश्यते -ऋ त्रयम्- त्रय -ऊ आद्यम्- आध्य -ऋ च- न दृश्यते -ऋ -क शत(१)- शतम् -क शताष्टकम्- धिक- ऊ दणशतानि- दणशतातानि -ख धने- धनैः -आ। धनो -इ ग्रामके- ग्रामकै -आ। ग्रामकम् -क प्र- च -आ श्रवि- प्रति -इ भाजिते- भाजते -उ -ख। भाजितेन -ऋ युगम्- युतम् -आ -ऋ। द्वयम् -ऋ वृद्धं तु पादोऽ गव्यद्वयादौ -आ ऊ ऊनितम्- तद इत्यधिकम् -आ श्व- इत्यधिकम् -आ ऊ तत्- न दृश्यते -इ। मे -ऋ पृथक्- प्रथ -आ ऊ मे- म -इ। न दृश्यते -ऋ ऊ अचिरात्- विवरात् -ऋ

६-९ न्यासः... ऊह्यम्] ७९०-३१० -आ ऊ १०००-१०० -आ ऊ सर्व- न दृश्यते -इ -ऊ ग्राम- वसीत् -इ ऊ धनम् ३५००- अगम्यम् -ऋ ऊ उत्पन्नम्- उत्पन्न -आ -इ -ऊ -क पादोन- पादेन -ऊ ऊ द्वयाधिकम्- लव्यिक -आ ऊ ३६७५- प्राक्षपकानि इत्यधिकम् -क ऊ सूत्र- तत्र -ऋ वि- न दृश्यते -इ ऊ ५७१७- १०५ -आ ऊ द्रम्माः(१) ...१०५०- न दृश्यते -आ ऊ ८२९- निष्का इत्यधिकम् -ऋ ऊ द्रम्माः(२) -द -ऋ ऊ १०५०... ऊह्यम्- अगम्यम् -ऋ ऊ सर्वत्र- सर्वम् -उ

१०-१२ करणसूत्रम्... कालः] अथ इति वाक्यस्यादौ दृश्यते -क ऊ सूत्रम्- सूत्रार्धम् -ऋ ऊ वृत्तम्- न दृश्यते -ऋ ऊ छिदोऽम्यैः- छेदानशैः -इ

१३ छेदान्... भवति] छेदानशैः- छिदो हरा अंशे भागैः -आ। छेदानांश -इ। छेदानांशैः -उ -ख। छेदानामशैः -क ऊ भजेत्(१)- विभजेत् -ऋ ऊ ततः- अपि इत्यधिकम् -क ऊ विमिश्रैः- विमिश्रै

उदाहरणेन स्पष्टयति—
 ये निर्जरा दिनदिनार्धतृतीयष्टैः
 संपूरयन्ति हि पृथक्पृथगेव मुक्ताः।
 वापीं यदा युगपदेव सखे विमुक्तास्
 ते केन वासरलवेन तदा वदाशु ॥ ९९ ॥

५

वाप्यां सुबद्धायां चत्वारो निर्जराः ते च पृथक्पृथद्युक्ताः सन्त एवं वापीं
 पूरयन्त्येको दिनेन द्वितीयो दिनार्धेन तृतीयो दिनतृतीयांशेन चतुर्थो दिनषष्ठां-
 शेनेति। ते यदि युगपन्मुक्तास्तदा केन वासरांशेन पूरयन्ति।

न्यासः	१	१	१	१	।
	१	२	३	६	

१० छेदा अंशैर्भक्ताः यथा

१	२	३	६	।
१	१	१	१	

 एषां योगः

१२	छेदं लवं परिव-
१	

 त्येति रूपं भक्तं लब्धं वापीपूरणकालो दिनभागः

१	पञ्च घट्य इति।
१२	

-ऋ। मिश्रैः -ऋ शै:- खै-आ शै पूरण- पूर्ण -इ -ख शै भवति- स्यात् -ऋ
 १-५ उदाहरणेन... वदाशु] उदाहरणेन- इदमुद्देशकेन -आ। उदा० -उ। उदाहरणे -ख शै स्पष्टय-
 ति- उहिष्ठति -आ शै षष्टैः- षष्टैः -इ शै मुक्ताः(१)- मुक्ता -क शै एव(२)- एव -क
 ६-८ वाप्याम्... पूरयन्ति] सुबद्धायाम्- न दृश्यते -आ शै निर्जराः- अगम्यम् -ऋ शै ते(१) न
 दृश्यते -ऋ शै च- चेत् -ऋ शै पृथक्(२)- एव इत्यधिकम् -ऋ शै मुक्ताः(१)- युक्ताः -उ -ख शै
 एवम्- न दृश्यते -उ -ऋ। एव -क -ख शै वापीम्- वापी -इ। वापिम् -ऊ शै पूरयन्ति(१)- तद्यथा
 इत्यधिकम् -ऋ शै एकः- निर्जरा मुक्तः सत्तंपूर्णेन इत्यधिकम् -ऋ शै द्वितीयः...पूरयन्ति(२)-
 पूरयति अन्यो दिनार्धेन पूरयति ततोऽन्यो दिन अंशेन पूरयत्यन्यस्तु दिनषड्येन पूरयति तद्विः
 सर्वेऽपि युगपदेव मुक्ताः सन्तः कियता कालेन पूरयतीत्यु वद -ऋ शै द्वितीयः- अपरः -आ शै
 दिन(१)- दिन इत्यधिकम् -इ शै अर्धेन- अर्धम् -इ शै तृतीयः- न दृश्यते -आ। तृतीये -ख शै
 दिन(२)- न दृश्यते -आ -ऋ शै अंशेन(१)- तृतीय इत्यधिकम् -आ शै षष्टै- षष्टै -ऊ शै इति- न
 दृश्यते -उ शै ते यदि- यदि ते -क शै मुक्ताः(२)- मुक्ता -आ। विमुक्ताः -ऋ शै वासर- वाशर -ऋ शै
 पूरयन्ति- इति इत्यधिकम् -इ -क। पूर्यन्ते -उ -ख
 १-११ न्यासः... घट्य इति] छेदा अंशैः- छेदांशैः -आ -ऋ -ऋ -क। छेदांशेन -इ। छेदोऽंशैः
 -ऊ शै भक्ताः- भक्तः -ऋ शै यथा- न दृश्यते -आ शै

१	अनेन इत्यधिकम् -ऋ शै छेदम्- छेद
१२	

 -क शै लवम्- च इत्यधिकम् -ऊ शै लब्धम्- न दृश्यते -ऋ शै वापी- वा -इ -ऋ। वापीम् -ऋ शै
 पूरण- पूर्ण -आ -इ शै भागः- भागाः -आ -उ -ऊ -ख शै

१	१२
१२	

 -ऊ शै घट्यः- ५ इत्यधिकम् -ऋ

[क्रयविक्रयौ]

करणसूत्रं वृत्तम्—

पण्यैः स्वमूल्यानि भजेत्स्वभागैर्

हत्वा तदैक्येन भजेच्च तानि।

भागांश्च मिथ्रेण धनेन हत्वा

मूल्यानि पण्यानि यथाक्रमं स्युः ॥ १०० ॥

स्वस्वमूल्यानि स्वकीयभागैर्गुणयित्वा ततः पण्यर्भजेत्तत्र तदैकं भागार्थं पृ-
थक्कुर्याच्च। तथा पृथक्स्थानि मिश्रधनेन हत्वा योगेन भजेऽस्मूल्यानि लभ्यन्ते।
ततो भागान्यथास्थितांश्च मिश्रधनेन हत्वा योगेन भजेत्पण्यानि भवन्ति। स्व-
स्वमूल्येभ्य उक्तप्रकारेण मूल्यानि भागेभ्यः पण्यानीति क्रमेण लब्धिरिति।

उदाहरणेन स्पष्टयति—

सार्ध तण्डुलमानकन्यमहो द्रम्मेण मानाष्टकं

मुद्गानां तु यदि त्रयदशमिता एता वणिकाकिणीः।

आदायार्पय तण्डुलांशयुगलं मुद्रैकभागान्वितं

क्षिप्रं क्षिप्रभुजो व्रजेम हि यतः साथीऽग्रतो यास्यति ॥१०१॥

अहो वणिगद्रम्मेण तण्डुलानां सार्धं मानत्रयं लभ्यन्ते द्रम्मेण मानाष्टकं म-

१-५ करण्सूत्र... स्युः] वृत्तम्- न दृश्यते -उ -स्व ◇ ऐक्येन- ऐक्यानि -आ ◇ मूल्यानि(२)-
मौल्यानि -आ -क ◇ क्रमम्- क्रमा:-इ

६-९ स्वस्वमूल्यानि... लब्धिरिति] भागैः- भागेन -इ -ऊ। भागे -उ श्व ततः(१)- स्वस्व इत्य-धिकम् -आ -ऋ -क श्व च(१)- न दृश्यते -आ। चेत् -ऋ श्व स्थानि- स्थानानि -आ -उ -ऋ -ख श्व मूल्यानि(२)... भजेत्(३)- न दृश्यते -क श्व मूल्यानि(२)- लभ्येत ते मूल्यानि इत्यधिकम् -आ श्व लभ्यन्ते -इति इत्यधिकम् -आ। लभ्यते -ऊ श्व भागान् -च इत्यधिकम् -ऋ श्व स्थितांशु-स्थितांशु -आ। स्थिनात्य -इ श्व स्वस्व(३)- स्व -आ -इ -ऊ -ऋ श्व मूल्यभ्यः- मूलभ्यः -इ -उ। अगम्यम् -ख श्व प्रकारेण- अगम्यम् -ख श्व क्रमेण लब्धिरिति- न दृश्यते -ऋ

१०-१४ उदाहरणेन... योस्यति] उदाहरणेन- उदा० -उ। उदाहरणम्- क ◇ स्पष्टयति- न दृश्यते
-उ ◇ मुद्रानाम्- मुष्टीनाम्- क ◇ तु- च-आ ◇ काकिणी- काकिणी-आ ◇ यतः- यथा -इ ◇
सार्थक- सार्था -इ

१२.१५ -१३.३ अहो... यास्यति] अहो...महतः- अहो आस्यर्थ सार्थं तण्डुलमानकत्रयं द्रव्येण ल-
भ्यते तु पुनः मुद्रानां मानास्त्रं त्रयोदश काकिणीभिर्मध्यते इदम् -आ ◇ अहो- न दृश्यते -ऋ-
-उ ◇ वणिज- न दृश्यते -उ -ऋ ◇ द्रम्मेण(१)- न दृश्यते -उ -ऋ ◇ तण्डुलानाम् - न दृश्यते -इ-
-ऋ -ऋ। यदि -क -स्व ◇ सार्थम्- न दृश्यते -इ। सार्थ -स्व ◇ मानत्रयम् - न दृश्यते -इ। तण्डु-
लमानकत्रयम् -ऋ। मानकत्रयम् -क। मानत्रयम् -स्व। तण्डुला इत्यधिकम् -ऋ -क -स्व। अहो

ज्ञानां लभ्यन्ते तर्हेतास्त्रयोदश काकिणीः मद्भत्ता आदाय तण्डुलभागद्वयं मुद्रैक-
भागयुक्तं क्षिप्रमर्पय हि यतो वयं क्षिप्रभुजो व्रजेम यतश्च सार्थः लोकसंघोऽग्रतो
यास्यति।

न्यासः द्रम्मः १ तण्डुलमानानि | ७ | द्रम्मः १ मुद्रमानं द मिश्रधनं द्रम्मच-
2 |

५ तुःषष्ठ्यंशत्वात्त्वयोदश काकिण्यः | १३ | तण्डुलभागः २ मुद्रभागः १।
6४ |

अथ साधनम्।

अत्र पण्यमूल्ये १। १ पण्यभागाभ्यां २। १ गुणिते २। १ पण्याभ्यां | ७ | द भक्ते
2 | ? |

जाते | ४ | १ |
7 | द |

अनयोर्योगो भाजकः | ३९ |
५६ |

इत्यधिकम् -ऋ॒ श्लो लभ्यन्ते॑(१)- न दृश्यते॑ -इ॒। लभ्यते॑ -ऊ॒। न दृश्यते॑ -ऋ॒। तथा इत्यधिकम् -ऋ॒
-क॒ -ख॒ श्लो द्रम्मेण॑(२)- न दृश्यते॑ -इ॒ श्लो मुद्रानाम्॑ -मुद्रा॑ -इ॒ -ऋ॒ -क॒। मुद्र॑ -ऊ॒ श्लो तहि॑- नहि॑ -इ॒
श्लो एता॑:- न दृश्यते॑ -ऋ॒। एता॑ -ऋ॒ -क॒ श्लो काकिणी॑ म॑ -ऊ॒ श्लो मद्भत्ता॑- मत्ता॑ -ऋ॒। मत्ता॑
-ऋ॒। मिता॑ -क॒ श्लो भाग॑(१)- भागा॑ -इ॒ श्लो युक्तम्॑ -युक्त -आ॑ श्लो क्षिप्रम्॑- शिन्नम्॑ इत्यधिकम्॑ -ऋ॒ -क॒
श्लो अपर्य- अग्न- आ॑। न दृश्यते॑ -ऋ॒ श्लो हि॑- देहि॑ -ऋ॒ -क॒ श्लो वयम्॑- वता॑ -ऋ॒ श्लो भुजः॑- भुजेतु॑ -आ॑
श्लो व्रजेम॑- भुजेम॑ -आ॑। व्रजेम॑: -का॑। हि॑ इत्यधिकम्॑ -उ॒ श्लो च॑- न दृश्यते॑ -आ॑ श्लो सार्थः॑- सधि॑ -ऊ॒
श्लो यास्यति॑- याति॑ -इ॒

४-५ न्यासः... मुद्रभागः १] द्रम्मः(१)- द्रम्म -आ॑ -इ॒ -उ॒ -ऊ॒ श्लो मानानि॑- माननि॑ -ऊ॒ श्लो
द्रम्मः(२)- द्रम्मात् -आ॑। द्रम्म -इ॒ -उ॒ -ऊ॒ -ख॒ श्लो १२(१)- न दृश्यते॑ -आ॑ -ऋ॒ श्लो मुद्र॑(१)- मुद्रानाम्॑
-क॒ श्लो मानम्॑- मान॑ -इ॒। मानानि॑ -ऋ॒ श्लो चतुः॑- चतु॑ -ऋ॒ श्लो अंशत्वात् - अंशच॑ -ऋ॒। अंशष्ठत्वात्॑
-ऋ॒। अंतत्वात्॑ -क॒ श्लो भागः(१)- भाग -आ॑ -इ॒ -उ॒ -क॒ -ख॒ श्लो मुद्र॑(२)- मुद्र॑ -ऊ॒। मुहुर्त -का॑। मुंग
-ख॒ श्लो भागः(२)- भाग -आ॑ -इ॒ -ऊ॒ -ख॒। भा॑ -उ॒

६-८ अथ... //७/८//] अथ- अत्र॑ -इ॒ श्लो साधनम्॑- ४१//७/८// इत्यधिकम्॑ -ऋ॒ श्लो पण्य॑(१)- पण्य॑
-ऊ॒ श्लो मूल्ये॑- मूले॑ -इ॒ श्लो पण्यभागाभ्याम्॑- न दृश्यते॑ -ख॒। स्वभाग॑ -उ॒ श्लो १२१(१)- न दृश्यते॑ -ख॒।
२१//१२// -उ॒ श्लो गुणिते॑- न दृश्यते॑ -आ॑ -ख॒। गुणिता॑ -इ॒ -ऊ॒। जात॑ इत्यधिकम्॑ -उ॒। गुणितेन॑ -क॒ श्लो
२११२(१)- न दृश्यते॑ -ख॒। २१//१२// -उ॒। तदेव॑ इत्यधिकम्॑ -उ॒ श्लो पण्याभ्याम्॑- पङ्किपण्याभ्याम्॑
-आ॑। पण्यभागाभ्याम्॑ -उ॒ -ख॒। पण्यामाभ्याम्॑ -क॒ श्लो ७/८//२१// न दृश्यते॑ -इ॒
१३९-१४२ अनयोः... //६/१९२//] योगः- योगे॑ -आ॑ श्लो ७/८//२१// न दृश्यते॑ -इ॒ -ऊ॒ श्लो
गुणिते॑- गुणितौ॑ -उ॒ -ख॒ श्लो योगेन॑- स्वयोगेन॑ -उ॒ श्लो ३९६- न दृश्यते॑ -उ॒ -ऋ॒ -क॒ -ख॒ श्लो भागे॑- भाग॑

-आ॑। भागेन॑ -इ॒ श्लो हृते॑- हृतम्॑ -इ॒। लब्धे॑ -उ॒ श्लो मुद्र॑- न दृश्यते॑ -आ॑ श्लो मूल्ये॑- जात॑ इत्यधिकम्॑
-उ॒ -ख॒। यथा इत्यधिकम्॑ -क॒

एत एव	७	८	मिश्रधनेन	१३	गुणिते	५२	१३	योगेन	३९
	२	१		६४		४४८	५१२		५६

भागे हृते तण्डुलमुद्धमूल्ये	१	७	
	६	१९२	

तण्डुलमुद्धभागौ	२	१	मिश्रधनेन	१३	गुणितौ जातौ	१३
	१	१		६४		३२

१३ योगेन भक्ते लब्धास्तण्डुलमुद्धभागाः	१७	७	
	६४	२४	२४

५ अत्र तण्डुलमूल्यं पूर्वं चतुर्गुणं पञ्चात्मोडशागुणं छेदेन भागे हृते लब्धाः काकिण्यः १० वराटकाः १३ वराटकभागाश्च १ ३। मुद्धमूल्ये छेदेन भागे हृते लब्धे काकिण्यौ २ वराटकाः ६ भागौ च २ ३।

द्वितीयोदाहरणम्—

कर्पूरस्य परस्य निष्कयुगलेनैकं पलं प्राप्यते

१० वैश्यानन्दन चन्दनस्य च पलं द्रम्माष्टभागेन चेत्।

३-७ तण्डुल... २ भागौ(१)- भागे -उ ◇ २/१//१/१/- न दृश्यते -ऋ। २/१-क ◇ मिश्र... गुणम्(२)- न दृश्यते -इ -क ◇ जातौ- जातो -आ ◇ १३/१३//३२/६४/-१३/१३/३०//२१/६४/५६/-आ ◇ १३/३२/-ऋ ◇ योगेन -१३ इत्यधिकम् -क ◇ लब्धा:- लब्धा -ऋ। लब्धम् -ऋ ◇ भागाः(१)-

भागः ◇ मूल्यम्- मूल्ये -आ -ऋ -क। मूल्या -ऋ। मूल्य -ख ◇ पूर्वम्... गुणम्(२)- न दृश्यते -आ -ऋ -क -ख ◇ गुणम्- अत्र तण्डुलमूल्ये इत्यधिकम् -इ -क ◇ छेदेन(१)... मूल्ये - न दृश्यते -ऋ ◇ भागे(१)- भक्ते -क ◇ हृते(१)- न दृश्यते -ऋ -क ◇ लब्धा:- लब्धा -आ -क ◇ काकिण्यः- काकिण्यौ -ख ◇ भागाः(२)- भागः -ऋ ◇ १ ३-उ -ऋ -ख ◇ मूल्ये - द्रह्मेण ६४ काकिण्य

छेदेन ६ भागे हृते लब्धा काकिण्यः शेषं विज्ञतिनिष्ठं ८० छेदेन भागः भागे दत्ते वराटका १३ वराटकभागाश्च २ इत्यधिकम् -आ ◇ छेदेन(२)... लब्धे- न दृश्यते -क ◇ काकिण्यौ- काकिण्यो -आ ◇ वराटकाः(२)- वराटकाम् -क ◇ भागौ(२)- भागे -इ ◇ १ ३- मुद्धमूल्ये छेदेन हृते काकिणी

१ वराटकाः ३ वराटकभागौ २ इत्यधिकम् -ऋ। तण्डुलप्रमाणं मान० द्रोण० आदक० प्रस्थ० कुडव० १ कुडवभागाः १ मुद्धमानं द्रोण० ४ आदक० २ कुडवभागाः २ -ऋ। न दृश्यते -क

८-२ द्वितीय... अहम्] अथ इति वाक्यस्यादौ दृश्यते -क ◇ उदाहरणम्- न दृश्यते -उ ◇ परस्य- वरस्य -आ ◇ वैश्य- वैश्य-क ◇ देहि- दिह- इ ◇ चिकीर्षामि- चिकीर्षयमि -ऋ। चकीर्षामि -क

अष्टांशेन तथागुरोः पलदलं निष्केण मे देहि तान्
भागैरेकक्षोडशाष्टकमितैर्धूपं चिकीर्षाम्यहम् ॥१०२॥

निष्कद्वयेनोत्तमकर्पूरस्यैकं पलं लभ्यते तथा द्रम्माष्टभागेन वैश्यानन्दन च-
न्दनस्य पलं लभ्यते तथा द्रम्माष्टांशेनागुरोः पलार्धं लभ्यते। तदेवं मूल्यानि
५ ज्ञात्वैकेन निष्केण तान्कर्पूरचन्दनागुरुनेक्षोडशाष्टभागैर्देहि धूपं चिकीर्षामि
यतोऽहमिति।

न्यासः	१	१६	८	मिश्रधनं १६।
	३२	१	१	
	८	८	८	

स्वमूल्यानि	३२	१	१	स्वभागैः १। १६। ८ हतानि	३२	२	१	पण्यैः
	१	८	८		१	१	१	
	१	१	२	भक्तानि	३२	२	२	एतेषां पृथग्योगो भाजकः ३६।
	१	१	२		१	१	१	

१० पुनरेतानि पृथक्स्थानि मिश्रधनेन १६ हतानि ५१२। ३२। ३२ योगेन भक्तानि लब्धानि कर्पूरादीनां भागमूल्यानि	१४	८	८	
	२	१	१	
	१			

अथ भागाः १। १६। ८ मिश्रधनेन गुणिताः १६। २५६। १२८ योगेन ३६ भक्ताः

३-६ निष्क... अहमिति] अस्यार्थं इति वाक्यस्यादौ दृश्यते -आ -ऊ -ऋ -ख श्व एकम्-
एको -ऋ श्व लभ्यते(१)- प्राप्यते -ऋ श्व अष्ट(१)- अष्टक -इ -ऊ -क श्व भागेन -ह इत्यधिकम् -ऋ।
चेद इत्यधिकम् -क श्व वैश्य -वेश्य -इ श्व वैश्यानन्दन चन्दनस्य वैश्यानन्दन -ऋ श्व
अगुरोः... देहि- न दृश्यते -क श्व अगुरोः- अगुरो -इ। अगरोः -ऋ श्व पलार्धम् -च इत्यधिकम् -उ
श्व लभ्यते -लभ्यन्ते -ख श्व एवम् -एव -इ श्व निष्केण- निष्केन -इ -उ -ऊ -ऋ श्व तान् -न दृश्यते
-उ श्व अगुरुन् - अगुरुणाम् -आ। अगरुन् -ऋ। अगरुम् -ख श्व एक- प्रेक -ऋ श्व अष्ट- अष्टक -इ
-ऊ। अष्टम -उ -ख श्व भागैः- भागान् -आ श्व चिकीर्षामि- इति इत्यधिकम् -आ। चिकीर्षामि
-ऋ श्व यतः- हेतः -आ। न दृश्यते -ऋ। गतः -क

७-९ न्यासः... भाजकः ३६] १/१६/८//३२/१/१//८/८// -१/१६/८//३/१/१// -आ। अथ स्तो ज्ञेयः
-इ। ३२/१/१//८/८// -ऋ -ऋ। क. मू./च. मू./८. मू.//३२ द/१ द/१ द//८/८// -क। १/१६/८//३२/१/१-
//१/८// -ख श्व मूल्यानि- मूल्या -आ श्व ३२/१/१//१/८/८// -न दृश्यते -ख श्व हतानि- हता इ-
त्यधिकम् -आ। मिश्रधनेन -इ। हत्वानि -ऊ श्व १। १६। ८-१। १६। ८-आ श्व पण्यैः- पण्यः -इ।
पण्ये -ऊ श्व एतेषाम् -एषाम् -ऋ श्व योगैः- योगौ -आ। न दृश्यते -ऊ। जातो इत्यधिकम् -ख श्व
भाजकः- भागः -ऋ। भाजका -ख

१०-३ पुनः... विधिः] एतानि- एता -ऊ श्व स्थानि- १६। २५६। १२८ इत्यधिकम् -आ। स्थानानि
-इ -ऊ। १६ इत्यधिकम् -ऋ

लब्धानि कपूरादीनां पलानि	४	६४	३२	। पूर्ववन्मूलस्य द्रम्मादिसाधनं
	९	९	९	

तथा छेदभजनेन च तौल्येऽपि पलकर्षादिसाधनं ज्ञेयम्।

इति क्रयविधिः।

अथ सूत्रम्—

५

नरघ्नदानोनितरत्नशैरै

इष्टे हृते स्युः स्वलु मूल्यसंख्याः।

शैर्हृते शेषवधे पृथक्स्थैर्

अभिन्नमूल्यान्यथ वा भवन्ति ॥१०३॥

अयमर्थः। नर धनेशाः। तत्संख्या दानसंख्या गुणिता तथा रत्नानां संख्या

१० ऊनाः कार्या अवशेषैरिष्टं भजेत्मूल्यसंख्या भवन्ति। तास्त्विष्टवशान्मूल्यसंख्या अभिन्ना भवन्ति कदा चिङ्गागशेषत्वाङ्गिना वा भवन्ति।

अथवेत्यभिन्नमूल्यसाधनार्थमुच्यते। तेषां शेषाणां पृथक्स्थानां वधे परस्परं रगुणिते राशौ पृथक्स्थैः शेषैर्हृते अभिन्नमूल्यानि भवन्ति।

उदाहरणम्—

४—८ अथ... भवन्ति] अथ- न दृश्यते -ऋ। रत्नजातौ इत्यधिकम् -इ -ऋ। करण इत्यधिकम् -क ◊ सूत्रम्- करणमिन्दवज्ज्ञा -इ। कथ्यत इत्यधिकम् -क ◊ हृते(१)- हृता -क ◊ स्युः- स्यु -इ ◊ मूल्य- मूल -इ ◊ संख्याः- संख्या -ऋ -क ◊ हृते(२)- हृता -आ। हृषे -ऋ। हृते -क ◊ स्यैः- तैः -आ ◊ मूल्यानि- मूलानि -क ◊ भवन्ति- भवति -ऋ

९—१० अयम्... भवन्ति] अयम्- न दृश्यते -इ -ऋ। अस्य -ऋ -क ◊ अर्थः- न दृश्यते -इ -ऋ ◊ धन- धीन -आ -इ ◊ ईशाः- राश्यवस् -आ। शाः -इ। ईशा -ऊ -ऋ -ख। राश्यः -ऋ -क ◊ तत्- ततत् -आ ◊ संख्या- संख्य -ख ◊ गुणिता- गुणिता -आ। गुणिता: -इ ◊ तया- यत् -आ। तथा -इ -ऊ ◊ रत्नानाम्- न दृश्यते -आ ◊ संख्याः- न दृश्यते -आ ◊ ऊनाः- ऊना -उ -ख ◊ अव- रत्न -ऋ ◊ इष्टम्- इष्टे -ऋ। हृत इत्यधिकम् -ऋ ◊ भजेत्- न दृश्यते -ऋ ◊ मूल्य- मूल -इ ◊ भवन्ति- भवति -आ -उ

१०—११ तास्तु... भवन्ति] इष्ट- दृष्ट -उ -ख ◊ मूल्य- मूल -इ ◊ संख्याः- संख्यानि -ऊ। भिन्न इत्यधिकम् -ऊ ◊ अभिन्नः- न दृश्यते -आ। वा इत्यधिकम् -इ ◊ भवन्ति(१)- संभवन्ति -आ। अभिन्ना भवन्ति इत्यधिकम् -आ। भवति -उ ◊ कदा... भवन्ति(२)- न दृश्यते -इ -ऊ ◊ वा- न दृश्यते -आ। च -ऋ

१२—१३ अथवा... भवन्ति] इति- इत् -ऋ ◊ अभिन्न(१)- भिन्न -ऋ ◊ मूल्य- मूल -आ -ख। न दृश्यते -इ -ऊ। मूल्यस्य -क ◊ स्थानाम्- स्थाना -ख ◊ वधे- वधः -ऋ ◊ परस्पर- परस्य -आ। परस्परम् -इ ◊ गुणिते- गुणितौ -इ। गुणित -क ◊ शेषैः- शेषे -उ। शेषे -ख ◊ मूल्यानि- मूलानि -क

१४—४ उदाहरणम्... मूल्यानि मे] उदाहरणम्- उदाहरण -उ -ख। उदाहरणेन -ऋ। स्पष्टयति इत्य-

माणिक्याष्टकमिन्द्रनीलदशकं मुक्ताफलानां शतं
 सद्बृजाणि च पञ्च रत्नवणिजां येषां चतुर्णा धनम्।
 संगस्त्रेहवशेन ते निजधनाद्वैकमेकं मिथो
 जातास्तुल्यधनाः पृथग्वद सखे तद्रत्नमूल्यानि मे ॥१०४॥

५ एकस्य धनिनो धनं माणिक्याष्टकमेकस्येन्द्रनीलदशकमेकस्य मुक्ताफलश-
 तमेकस्य रत्नपञ्चकमेवं मितं चतुर्णा मित्राणां येषां धनं ते चत्वरोऽपि संगस्त्रेह-
 वशेन निजाद्वनान्मिथः परस्परमेकैकं माणिक्यादि दत्त्वा समधना जाताः तर्हि
 ह सखे सन्मते तेषां रत्नादिमूल्यानि मम पृथग्वदेति।

न्यासः माणिक्य द इन्द्रनील १० मौक्तिक १०० रत्न ५ नरा: ४।

१० एकैकं दत्तमिति दानसंख्या १ नरैः ४ चतुर्गुणिता दानसंख्या ४। अनया रत्नसंख्या
 ऊनाः कृताः शेषाणि माणिक्य ४ इन्द्रनील ६ मौक्तिक १६ रत्न १ एतैरिष्टे राशौ
 विभक्ते मूल्यानि स्युरिति।

कल्पितमिष्टं ५० पृथग्विभक्तं जातानि मूल्यानि भिन्नानि माम्	१२	नीमू	८
२		१	
४		३	

धिकम्-ऋ श्वरत्न(१)- मित्र-आ श्वरत्न-जाताः- जास्-ऋ श्वरत्न-धना- धना-इ श्वरत्न-मूल्यानि-मौल्यानि-क
 ५-८ एकस्य... वदेति] इन्द्र- न दृश्यते-ऋ श्वरत्न-फल- फलम्-आ -ऋ। फलानाम्-उ श्वरत्न-एवम्-
 एव-ऋ-क श्वरत्न-मित्रम्- इति-ऋ श्वरत्न-मित्राणाम्... सन्मते- न दृश्यते-आ श्वरत्न-अपि- येषाम्- इत्य-
 धिकम्-क श्वरत्न-संग- संगः-उ श्वरत्न-निज-उ-ऋ श्वरत्न-एकैकम्- एकैक-ऋ-क श्वरत्न-सखे- सखे-
 इत्यधिकम्-इ श्वरत्नादि- रत्नानि-उ-ऋ। रत्नानाम्-ऋ श्वरत्न-मूल्यानि- मौल्यानि-ऋ श्वरत्न-पृथक्-
 २ इत्यधिकम्-क
 ९-१२ न्यासः... स्युरिति] न्यासः- न दृश्यते-उ-ऋ-क श्वरत्न-माणिक्य- माणिक्यः- इ श्वरत्न- न
 दृश्यते-क श्वरत्न-४(१)- न दृश्यते-ऋ-क श्वरत्न-एकैकम्- एकम्-आ श्वरत्न-दत्तम्- ददट्टानम्-ऋ श्वरत्न-दान(१)-
 न दृश्यते-ऋ श्वरत्न-संख्या(१)- संख्या-उ-स्व श्वरत्न-१(१)- न दृश्यते-आ-उ-ऋ श्वरत्न-४(२)- न दृश्यते-
 -उ-ऋ श्वरत्न-चतुर्णा-इ-उ-ऋ श्वरत्न-दान(२)- न दृश्यते-ऋ। दानम्-स्व श्वरत्न-संख्या(२)-
 न दृश्यते-ऋ श्वरत्न-४(३)- न दृश्यते-ऋ श्वरत्न-रत्न(२)- ५ इत्यधिकम्-आ श्वरत्न-संख्या- संख्या-क।
 संख्याया-स्व श्वरत्न-ऊनाः- ऊना-उ श्वरत्न-माणिक्य(२)- माणिक्यानि-इ-ऋ। मां-ऋ श्वरत्न-२- न
 दृश्यते-उ-ऋ-ऋ-स्व श्वरत्न-नील(२)- नी०-ऋ श्वरत्न-मौक्तिक(२)- मौ०-उ-ऋ-ऋ-स्व श्वरत्न-३- ३०
 -ऋ श्वरत्न-इष्ट-इष्ट-आ-उ-ऋ श्वरत्न-विभक्ते- विभक्ते-ऋ श्वरत्न-मूल्यानि- मूल्यानि-आ। मौल्यानि-ऋ-क
 १७-१३-१८-१ कल्पितमिष्टं ५०] इष्टम्- इष्ट-ऋ श्वरत्न-पृथक्- न दृश्यते-आ श्वरत्न-विभक्तम्- न दृश्यते-

-आ श्वरत्न-जातानि- न दृश्यते-आ श्वरत्न- मूल्यानि- न दृश्यते-आ। मौल्यानि-इ-स्व श्वरत्न-भिन्नानि-१०
 इत्यधिकम्-आ। न दृश्यते-क। २० न दृश्यते-स्व श्वरत्न-माम्- न दृश्यते-आ-ऋ-क। रत्नमूल्यानि-
 -इ-ऋ। मू-स्व श्वरत्न-१२//२//४// -१२//१//२५// -आ। १२//२//२४// -इ। २१//२//२५// -ऊ। १२//१//२//
 -ऋ। २५//२// -क। २२//२//२// -स्व श्वरत्न-नीमू- न दृश्यते-आ-ऋ-क। नीलमू-इ। इन्द्रनीलमू-ऊ श्वरत्न-

मौमू	२५	रत्नमू	५०
	४८		०

एतेषां भिन्नत्वादभिन्नप्राप्ते बुध्या कल्पितमिष्टं ९६। अतो जातान्यभिन्नमू-
ल्यानि मा० २४ इन्द्र० १६ मौमू० १ रत्नमू० ९६। एवं जाताः परस्परं दत्तेति
समधनाः २३३।

५ अथवा स्वयमभिन्नमूल्यासिद्धै शेषाणां वधे २३०४ पृथक्षेषैर्विभक्ते जाता-
न्यभिन्नानि ५७६। ३८४। २४। २३०४। परस्परमेकैकदानाज्जाताः समधनाः
५५९२।

[सुवर्णगणितम्]

सुवर्णगणिते सूत्रं वृत्तम्—
सुवर्णवर्णाहतियोगराशौ
१० स्वर्णैक्यभक्ते कनकैक्यवर्णः।
वर्णी भवेच्छोधितहेमभक्ते
वर्णीद्वृते शोधितहेमसंख्या ॥ १०५ ॥

नानाप्रकारवर्णिकसुवर्णानां स्वस्वतौल्यानि सुवर्णात्मकानि स्वस्ववर्णैराह-

८//१//३—२५//३—क दौ मौमू— न दृश्यते -आ -ऋ -स। मौक्किकमू—ऊ २५//४८//—
२४//४६// -इ। ०//२५//४८// -ऋ दौ रत्नमू— न दृश्यते -आ -ऋ -क। रत्नमूल्य—ऊ दौ ५०//०//—
२//५०//१०// -आ। ५०//१०// -क

२—४ एतेषाम्... समधनाः २३३] प्राप्तै- प्राप्ते -आ। प्राप्तै -इ। प्राप्तौ -ऊ। प्राप्तत्वं
त्वै -क दौ बुद्धा- न दृश्यते -आ -उ -ऋ -स। दौ अभिन्न(२)- ५० इत्यधिकम् -आ। भिन्न -ऋ दौ
मूल्यानि- प्रत्यक्मूल्य इत्यधिकम् -आ -ऋ -स। प्रत्यक्मूल्यम् इत्यधिकम् -उ दौ मा०...९६-
२४। १६। १। ९६ -आ -इ -ऊ -ऋ -क। भा इन्द्रमौ १//३// इत्यधिकम् -आ। इसे इत्यधिकम्
-क दौ १...एवम्- न दृश्यते -स। दौ एवम्- न दृश्यते -आ। द्रम्मा इसे -ऋ दौ जाताः- जाता -आ
-ऋ -क दौ परस्परम्- परस्य -आ दौ धनाः- धना -आ। धनम् -उ -स।

५—७ अथवा... समधनाः ५५९२] मूल्यसिद्धै- मूल्यानि तैः -ऋ। ४। ६। ९६। १ वधे कृते
जाताः [जाताम् -आ] अङ्गाः [का -आ। अंशाः -ऋ] २३०४ इत्यधिकम् -आ -उ -ऋ -क -स
दौ शेषाणाम्- शेषेण -आ। न दृश्यते -ऋ दौ वधे न दृश्यते -ऋ दौ २३०४(१)- २३० -आ दौ
पृथक्... २३०४(२)- न दृश्यते -इ -ऊ दौ पृथक्- २ इत्यधिकम् -ऋ दौ विभक्ते- वधे -आ दौ जातानि-
जातापि -आ दौ परस्परम्- परस्य -आ दौ एकैक- एकैकम् -इ -ऊ दौ दानात्- दाना -आ -इ -उ -स।
दातम् -ऊ दौ ५५९२- ३२८५ -आ -इ -उ -ऊ। इति समधनम् इत्यधिकम् -ऋ। न दृश्यते -क
द-१२ सुवर्ण... संख्या] अथ इति वाक्यस्यादौ दृश्यते -ऋ -क दौ वृत्तम्- न दृश्यते -आ -ऋ दौ
शोधित(१)- सोधित -इ

१८.१३—१९.२ नाना... भवति] प्रकार- प्राकार -ऋ दौ वर्णिक- वर्णक -ऊ दौ सुवर्णानाम्- सुवर्णा-

तानि सा सुवर्णवर्णाहतिः तासां योगराशौ स्वर्णैक्येन भक्ते सति सुवर्णमिश्रेण
मिश्रितकनकस्य वर्णो भवति।

अथ शोधन एवं सुवर्णवर्णाहतियोगराशौ शुद्धतौल्यभक्ते शुद्धवर्णो भवति।
तथा शुद्धवर्णोद्भूते शुद्धहेमसंख्यातौल्यं भवति।

५ उदाहरणं वृत्तद्वयम्—

विश्वार्करुद्धदशवर्णसुवर्णमाषा

दिग्बेदलोचनयुगप्रमिताः क्रमेण।

आवर्तितेषु वद तेषु सुवर्णवर्णस्

तूर्णं सुवर्णगणितज्ञ वणिगभवेत्कः ॥ १०६ ॥

१० ते शोधनेन यदि विश्वास्तिरुक्तमाषा:

स्युः षोडशा द्रविणवर्णमितिस्तदा का।

चेच्छोधितं भवति षोडशवर्णहेम

ते विश्वास्तिः कति तदा तु भवन्ति माषाः ॥ १०७ ॥

विश्वास्त्रयोदशार्काः द्वादश रुद्रा एकादश दश प्रसिद्धा एवमुक्तवर्णकाः हेम्नो

णाम्-उ श्वस्व(१)- न दृश्यते-आ -ऋ श्व सु(२)- न दृश्यते-इ -ऊ -क श्व आत्मकानि- आत्मक-इ -ऊ श्वस्व(२)- स्व -ऊ श्वर्णवर्णं- सुवर्णं-आ श्वं- वर्ण-आ -इ -ऋ -क -ख श्व ऐक्येन- ऐक्ये -ऋ। ऐक्यन -क श्व सु(४)- न दृश्यते-इ -ऊ श्व मिश्रेण- मिश्रण-आ -इ -ऋ -ख। मिश्रेण -ऊ। मिश्र -ऋ श्व मिश्रित- मिश्रत-इ। वर्णमिश्र -ऋ

३-४ अथ... भवति] अथ... भवति(१)- न दृश्यते-आ श्व अथ- पुनः -ऋ श्व शोधनेन- शोधनेन -आ -उ -ख। कृते सैत इत्यधिकम्-ऋ श्व एवम्- न दृश्यते-ऋ श्व सुवर्णं- सुवर्णा -ऋ श्व शुद्धतौल्य- शुद्धोऽल्य-ऋ। शोधितहेम-ऋ श्व शुद्ध(२)- शुद्धो -ऋ। न दृश्यते-ऋ। सु -ख श्व भवति(१)- भवेत -ऋ। पुनः सुवर्णवर्णाहतियोगराशौ -ऋ श्व तथा- तदा -ऋ श्व शुद्ध(४)- शुद्धे -ऋ श्व हेम- जाती इत्यधिकम्-ऋ श्व संख्या- स्वया -इ। आस्य -उ। न दृश्यते-ऋ

५-१३ उदाहरणं... माषाः] उदाहरणम्- उदाहरणम्- उदाहरणम्- उ -ख श्व वृत्तद्वयम्- न दृश्यते -उ -ऋ -ख श्व युग- युगः-आ श्व प्रमिताः- प्रमिता-आ श्व वर्णः- वर्णम्-आ -इ -क श्व तूर्णम्- स्तूर्णम् -क श्व भवेत्कः- वरष्टि-आ श्व ते(१)- न दृश्यते -इ श्व शोधनेन- न दृश्यते -इ। शोधिता -ऋ श्व यदि- च इत्यधिकम्-ऋ श्व षोडशा(१)- आश्रौ इत्यधिकम्-क श्व द्रविण- वद -ऋ श्व मितिः- मिति -इ श्व चेत्- चै -ऋ श्व षोडशा(२)- हेम इत्यधिकम्-क श्व विंशतिः(२)- विंशति -इ

१९१४-२०१ विश्वा:... तौल्याः] विश्वा:- विश्वा -इ -ऊ -क श्व त्रयोदश- १३ इत्यधिकम्-ऋ श्व द्वादश- १२ इत्यधिकम्-ऋ श्व रुद्राः- न दृश्यते-आ -ऊ -ऋ -ऋ -क। रुद्र -ख श्व एकादश- न दृश्यते-आ -ऊ -ऋ -ऋ -क। ११ -उ -ख श्व दश(१)- न दृश्यते -ऋ -ऋ -क श्व प्रसिद्धाः- रुद्रा एकादश इत्यधिकम्-आ -ऊ -ऋ। रुद्राः ११ एकादशाः दश १० प्रसिद्धा इत्यधिकम्-ऋ। रुद्राः एकादश प्रसिद्धा इत्यधिकम्-क श्व वर्णकाः- वर्णाकाः -ऋ श्व राशयः- संख्याश्च -ऋ श्व दश(२)- १० इत्यधिकम्-ऋ। दशाश्च -ऋ श्व वेदाः- न दृश्यते -ऋ। वर्णदास् -ख श्व लोचने- लोचन -इ श्व चत्वारि- चत्वारः -ऊ श्व उक्त(२)- उक्ता -ऋ -क श्व माष- मास -इ -ऊ। माषाः -ऋ। माषा -क श्व

राशयः क्रमेण दिग्दश वेदाश्चत्वारः लोचने द्वे युगानि चत्वार्येव मुक्तमाषतौल्याः।

अथमर्थः। त्रयोदशवर्णकहेम्मो दश माषाः द्वादशवर्णकस्य चत्वारो माषा ए-
कादशवर्णकस्य द्वौ माषौ दशवर्णकस्य चत्वारो माषा एवं हेमराशिष्वावर्तिते-
ज्वेकत्र योजितेषु कः सुवर्णवर्णो भवति हे सुवर्णगणितज्ञ तूर्णं वदेति।

५ द्वितीयवृत्तार्थः। अथ त उक्तविंशतिमाषाः शोधने सति यदि षोडश माषा
भवन्ति तदा वर्णः को भवेत्। अथ चेत्स्य शोधनेन षोडश वर्णा भवन्ति तदा ते
विंशतिमाषाः क्षये कति भवन्तीति।

न्यासः	१३	१२	११	१०
	१०	४	२	४

सुवर्ण १०। ४। २। ४ वर्णानां १३। १२। ११। १० आहतिः १३०। ४८। २२। ४०।

१० एषां संयोगराशिः २४० सुवर्णैक्येन २० भागे हृते लब्धो मिश्रितवर्णः १२।
यद्येते शोधने सति षोडश माषा भवन्ति तदा कति वर्णाः स्युरिति। षोडशभि-
र्भागैर्लब्धा वर्णाः १५।

यदि तदेव षोडशवर्णं सुवर्णं भवति तदा कति माषाः स्युरिति। लब्धा माषाः १५।

तौल्याः कृत्याः -ऋ-

२-४ अयम्... वदेति] वर्णक- वर्णके -आ। वर्ण -ऋ श्व हेम्मौ -उ श्व माषाः(१)- मासाः-
-इ -ऋ श्व द्वादश- द्वदश -ऊ। च इत्यधिकम् -ख श्व वर्णकस्य(१)- वर्णकः -आ -ऋ श्व माषाः(२)-
मासाः -ऋ श्व वर्णकस्य(२)- न दृश्यते -आ श्व द्वौउ- न दृश्यते -आ श्व माषौ- न दृश्यते -आ।
माषौ -ऋ श्व दश(२)- न दृश्यते -आ श्व वर्णकस्य(३)- वर्णस्य -आ -इ -ऋ श्व माषाः(३)- मासाः-
-ऊ -ऋ श्व एवम्... राशिषु- न दृश्यते -ऋ श्व आवर्तितेषु- आवर्तिते -ऋ श्व योजितेषु-
आ श्व गालने -ऋ। सत्सु इत्यधिकम् -ऋ श्व कः कति -ऋ श्व सुवर्ण(१)- न दृश्यते -ऋ श्व वर्णः-
वर्णा -ऋ श्व भवति- भवन्ति -ऋ श्व हे- हम -आ -उ -ख श्व सुवर्ण(२)- न दृश्यते -आ -उ -ख श्व इति- विणिगवरिष्ठ-आ

५-७ द्वितीय... भवन्तीति] द्वितीय- न दृश्यते -आ -ऋ। द्विं -उ -ख श्व वृत्त- न दृश्यते -
आ। वृत्तस्य -इ -ऊ अर्थः- न दृश्यते -आ श्व उक्त- उक्ता -आ -इ -ऊ -ऋ। न दृश्यते -ऋ श्व
शोधने... माषाः(३)- न दृश्यते -ऋ श्व वर्णः कः को वर्णः -इ -ऊ। वर्णकः -ख श्व भवेत्- भवति
क श्व शोधनेन- शोधने -आ -उ श्व वर्णाः- वर्णः -आ श्व भवन्ति(२)- भवति -आ श्व ते- स्ते -इ।
सा -उ -ऊ श्व विंशति(२)- विंशतिः -ऊ श्व माषाः(३)- माषा -ऊ श्व क्षये- वये -आ श्व कति- वर्णा
इत्यधिकम् श्व भवन्ति(३)- स्युः -आ

९-१३ सुवर्ण... माषाः १५] सुवर्ण(१)- सुवर्णैः -इ -ऊ। सुवर्णः -ऋ श्व आहतिः- आहतिः- क श्व
एषाम्- एता -ऊ -ऋ -ऋ -क -ख। एताः -इ -उ श्व संयोग- योग -आ श्व भागे- भाग -ऊ श्व लब्धः-
लब्धा -आ -उ श्व मिश्रित- मिश्र -ऋ श्व वर्णः- वर्णाः -आ -उ -ख श्व यदि(१)- यश्च -आ श्व एते-
एत -इ श्व सति- न दृश्यते -आ श्व वर्णाः(१)- वर्ण -ऊ श्व भवन्ति... माषाः(२)- न दृश्यते -ऋ श्व
षोडशभिः- षोडशतौः -इ श्व भागौः- भक्ते -आ। भागः -इ। भागो -ऊ। भागोः -ख श्व वर्णाः(२)- न
दृश्यते -इ -ऊ श्व वर्णम्- वर्णाः -आ श्व सुवर्णम्- सुवर्ण -ऊ श्व भवति- भवन्ति -ख श्व तदा(२)- तद
-ख श्व माषाः(३)- स्युः इत्यधिकम् -ऋ श्व १५(२)- संज्ञा इत्यधिकम् -ऋ

अज्ञातवर्णज्ञानाय सूत्रम्—
 स्वर्णैकनिद्वादुतिजातवर्णात्
 सुवर्णतद्वर्णवधैक्यहीनात्।
 अज्ञातवर्णग्निजसंस्ययास्म्
 अज्ञातवर्णस्य भवेत्प्रमाणम् ॥१०८॥

सुवर्णक्येन गुणितो यो युतिज्ञातवर्णः स च सुवर्णवर्णयोर्वधैक्येन हीनः कार्यः तस्मादज्ञातवर्णं यदग्निं हेमं तत्संख्या लब्धमज्ञातवर्णो भवति।

उदाहरणम्—
 दशेशवर्णा वसुनेत्रमाषा
 अज्ञातवर्णस्य षडेतदैक्ये।
 जातं सखे द्वादशकं सुवर्णम्
 अज्ञातवर्णस्य वद प्रमाणम् ॥१०९॥

दशवर्णं सुवर्णं वसुमाषमष्टमाषं तथेशवर्णमेकादशवर्णं नेत्रमाषं द्विमाषं तथा पञ्चाषास्तेषां वर्णो न ज्ञातः। मिश्रेण द्वादशवर्णो जातोऽज्ञातवर्णं वदेति।

१५	न्यासः	१०	११	०	।
		८	२	६	

सुवर्णानां दा २। ६ ऐकं १६। युतिजातवर्णः १२ गुणितः १९२। सुवर्णतद्वर्णयोर्वधौ दा ०। २२ ऐकं १०२। तेन हीनो जातो वधः शेषं १०। अज्ञातवर्णस्य ६ संख्या

१-५ अज्ञात... प्रमाणम्] अथ इति वाक्यस्यादौ दृश्यते -आ -ऋ श्च अज्ञात(१)- न दृश्यते -ऋ
श्च सूत्रम्- वृत्तम् इत्यधिकम् -इ
६-७ सुवर्ण... भवति] ऐक्येन(१)- ऐक्य -ऋ श्च गुणितः- गुणितौ -क श्च यः- न दृश्यते -ऋ श्च
युति- युतिः -आ श्च जात- जाता -स्य श्च वर्णः- वर्णाः -स्य श्च स- समम् -स्य श्च वध- वर्ण -आ ध
-उ श्च हीनः- विधिनः -क श्च अग्निज्ञम्- इन्जिज्ञम् -ऋ श्च भवति- स्पात- -ऋ
८-१४ उदाहरणम्... वदेति] उदाहरणम्- उदाह- -आ -उ -स्य श्च वर्णम्(१)- वर्ण -आ श्च ईशा- दश
-इ श्च माषपम्(२)- माषकम् -क श्च माषाः(२)- माषा -आ श्च वर्णो न- वर्णेन -इ -ऊ श्च ज्ञातः- जाति
-ऊ श्च मिश्रण- मिश्रवर्णैः -ऋ । मिश्रण -ऋ -स्य श्च वर्णः(२)- वर्णा -इ -ऊ -ऋ -क श्च जातः- जाताः
-इ -ऊ -ऋ -क -स्य श्च वर्णम्(४)- वर्ण -इ -ऊ -ऋ -क । प्रमाणम् इत्यधिकम् -इ -ऊ -ऋ -ऋ -क
१५-१ न्यासः... वर्णः १५] ६(१)- सुवर्णानाम्- वर्णानाम् -ऋ श्च दा २। ६- २। ६। ८- -ऋ श्च
तेषाम् इत्यधिकम् -उ श्च ऐक्यम्(१)- च इत्यधिकम् -ऋ श्च १६- न दृश्यते -ऊ श्च जात- जाता : -इ
-ऊ -ऋ -स्य श्च वर्णः(२)- वर्ण -उ -ऋ -स्य श्च गुणितः- गुणिता -इ -उ -स्य । गुणित -ऋ श्च तत- न
दृश्यते -ऋ श्च वधौ- वधम् -आ । वधः- -उ -ऋ श्च तेन- १६२ इत्यधिकम् -आ -उ श्च हीनः- हीन
-ऊ श्च जातः(१)- जात- -आ श्च वधः- वध -आ श्च शेषपम्- शेष -इ । न दृश्यते -ऊ श्च संस्थया- भागे
इत्यधिकम् -उ श्च जातः- जात- -आ । अज्ञातः- -इ -ऋ

लब्धं जातोऽज्ञातो वर्णः १५ ।

तथाज्ञातसुवर्णज्ञानाय सूत्रम्—

स्वर्णैक्यनिष्ठो युतिजातवर्णः

स्वर्णद्विवर्णैक्यवियोजितोऽसौ।

अहेमवर्णग्रिजयोगवर्ण-

विश्वेषभक्तोऽविदितग्रिजं स्यात् ॥ ११० ॥

सुवर्णैक्येन गुणितो यो युतिजातवर्णः स च सुवर्णद्विवर्णैक्येन वियोजितः ऊनः कार्योऽज्ञातहेम्सो वर्णस्य तथा योगवर्णस्य विश्वेषेणान्तरेण भक्तोऽज्ञातमग्नेजातमग्निजं हेम भवति ।

१० अग्निजं नाम हेम यथोक्तं भट्टहलायुधेन वह्निनाम हिरण्यरेता इति हिरण्यं रेतो यस्येत्येवमग्निजं हेम स्यादिति ।

उदाहरणम्—

दशेन्द्रवर्णा गुणचन्द्रमाषाः

किं चित्तथा षोडशकस्य तेषाम् ।

१५ जातं युतौ द्वादशकं सुवर्ण

कतीह ते षोडशवर्णमाषाः ॥ १११ ॥

गुणसंख्यास्त्रयो माषाः दशवर्णास्तथा चन्द्रसंख्य एको माष इन्द्रसंख्याश्चतु-

२-६ तथा... स्यात्] तथा- अथ -इ -ऊ ◇ सुवर्ण- वर्ण -ऊ ◇ वियोजितः- वियोजिते -इ ◇ वियोजितोऽसौ- वियोजितश्च -आ ◇ वर्ण(३)- वर्णः -इ ◇ जम्- जः -क

७-९ सुवर्ण... भवति] सुवर्ण(१)- स्वर्णद्विवरूप-आ ◇ ऐक्येन(१)- ऐक्येन -इ ◇ यः- वा -इ । न दृश्यते -ऊ -ऋ ◇ च सुवर्ण- चर्वर्ण -आ । चर्वर्ण-उ ◇ द्वा- द्वः -उ -ऋ -ख ◇ हेम्सः- हेम्स -आ ◇ योग- न दृश्यते -क ◇ विश्वेषेण- विश्वेषेण -आ -उ । विश्वेष -इ -ख ◇ अन्तरेण- न दृश्यते -आ ◇ भक्तः- भक्त -आ ◇ अज्ञातम- अज्ञात -ऋ ◇ अग्नेः- न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ । अग्ने -क ◇ जातम्- न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ ◇ अग्निजम्(१)- अग्निज -आ । न दृश्यते -इ -ऊ -ऋ ◇ हेम(१)- हेमम् -ऋ -ऋ -क

१०-११ अग्निजम्... स्यादिति] जम्- ज -ऋ ◇ यथोक्तम्- परोक्तम् -आ । यच्चोक्तम् -ऊ -ऋ -ऋ -क -ख ◇ भट्टहलायुधेन- तद्वलायुद्धेन -ऋ ◇ भट्ट...स्यादिति- हिरण्यरेता हुतभुग्यति हिरण्यं रेतो यस्य सः -आ ◇ नाम(२)- नामा -इ -ऊ ◇ इति(२)- इत्यादि -इ

१२-१६ उदाहरणम्... माषाः] उदाहरणम्- उदाह- -आ -उ -ऋ -ऋ -ख ◇ षोडशकस्य- षोडशवर्ण -ऋ ◇ युतौ- युतम् -आ -ऋ

२२.१७-२३.३ गुण... वर्णः १२] त्रयः- तुयो -ऊ ◇ दश(१)- न दृश्यते -ऋ ◇ वर्णाः- वर्णा -इ । न दृश्यते -ऋ । वर्णः -ऋ -क ◇ संख्यः- संख्या -आ -उ -ऋ ◇ माषः- दशवर्णाः इत्यधिकम् -ऋ ◇

र्दश वर्णास्तथा षोडशकस्य षोडशवर्णकस्य कि चिदज्ञातं तौल्यम्। एवं त्रयाणां
युतौ द्वादशवर्णं सुवर्णं जातं ते षोडशवर्णकस्य कति माषाः। आसन्निति प्रश्नः।

न्यासः	१०	१४	१६	युतिजातवर्णः १२।
	३	१	०	

- स्वर्णैक्येन ४ युतिजातवर्णः १२ गुणितः ४८। स्वर्णद्वौ वर्णौ ३०। १४ अनयोरैक्येन
५ ४८ वियोजित ऊनः शेषं ४। तथाज्ञातहेमवर्णः १६ योगवर्णः १२ अनयोरन्तरेण
४ भागे हृतेऽज्ञातहेमस्तौल्यं जातं माषः १।

तथा सूत्रम्—

साध्येनोनोऽनल्पवणी विधेयः

साध्यो वर्णः स्वल्पवणीनितश्च।

१० इष्टक्षुणे शेषके स्वर्णमाने
स्यातां स्वल्पानल्पयोर्वर्णयोस्ते ॥ ११२ ॥

यत्र हेमोद्वयोरज्ञाततौल्ययोर्युतिर्विहिता तत्र हेमोर्योगजो वर्णः साध्यव-
र्णसंज्ञः। तेन साध्येन अनल्प उभयोरधिकवर्णं ऊनः कार्यः तथाल्पवर्णेन साध्यो

संख्याः(२)- संख्यः -उ -ऋ घ वर्णाः(२)- वर्णक -ख। सुवर्णं जातम् इत्यधिकम् -ख घ षोडशकस्य-
न दृश्यते -ख घ षोडशवर्णकस्य(१)- षोडशवर्णस्य -आ। न दृश्यते -ऋ घ किम्...वर्णकस्य(२)-
न दृश्यते -इ -ऊ -ख घ अज्ञातम् - अज्ञात -ऋ घ सुवर्णम् - न दृश्यते -ऋ -क घ ते- न दृश्यते -
-ऋ -क घ वर्णकस्य(२)- वर्णस्य -आ घ आसन्निति- आसन्निति -उ -ख घ प्रश्नः प्रश्न -ऋ -क
४ -५ स्वर्ण... शेषं ४] वर्णः(१)- वर्णे -ऋ घ गुणितः- गुणिते -ऋ घ द्वौ- द्वौ -इ। द्वे -ऊ घ वर्णौ-
वर्णः -इ। वर्णे -ऊ घ वियोजितः- वयोजितः -इ। वियोजिते -ऋ घ ऊनः- ऊने -ऋ। ऊनम् -क घ
शेषम् - शेष -ऊ घ ४(२)- न दृश्यते -ऊ। शेषस्य ४ लक्षणस्य इत्यधिकम् -ऋ
५ -६ तथा... माषाः १] तथा- अथ -ऊ घ अज्ञात(१)- अज्ञातम् -इ घ वर्णः(१)- वर्णाः -इ -ऊ।
वर्णे -उ -क घ १२- न दृश्यते -आ -ख घ भागे- भागः -इ घ अज्ञात(२)- अज्ञातम् -इ -क -ख।
अज्ञा -ऋ घ हेमः- हेमः -आ घ तौल्यम् - तौल्य -उ -ख घ जातम् -ज्ञान -आ -उ -क -ख। ज्ञातम् -
ऋ। ज्ञात -ऋ घ माषः- माष -आ। माषाः -इ। माषे -उ घ १- न दृश्यते -उ। आवतिते वर्णः १२
इत्यधिकम् -उ -ऋ
७ -११ तथा... वर्णयोस्ते] साध्येनोनाः- साध्योनाः -आ घ स्वल्प(१)- स्वर्ण -आ घ क्षुणे- क्षुणे -
-आ घ माने- मानि -इ घ वर्णयोः- न दृश्यते -इ
२३.१२-२४.२ यत्र... भवतः] हेमोः(१)- हेमः -आ। हस्तयोः -इ घ युतिः- युति -ऋ -क घ
विहिता- विहिताः -आ घ तत्र- तत्र इत्यधिकम् -ऊ घ हेमोः(२)- हेमः -आ -इ -क घ योगजः-
यगजः -इ वर्णः(१)- सुवर्ण इत्यधिकम् -आ घ वर्ण- वर्णः -इ -आ -ऋ -क -ख घ अनल्पयः- अनल्पयौ-
-आ घ उभयोः- न दृश्यते -उ घ अधिक- अधिकः -ऊ घ तथा- उभयोः इत्यधिकम् -आ घ
अन्प्य(१)- अन्प्येन -ऊ घ स्वाद्यः- साध्यौ -आ घ वर्णः(३)- वर्णौ -आ घ हीनः- हीन -ऋ घ उभे-
उभौ -ऋ घ शेषे- शेष -आ। न दृश्यते -ऋ घ स्वर्णयोः- वर्णयो -आ। वर्णयोः -ऊ। स्वयोः -ऋ घ
माने- न दृश्यते -इ घ तौल्य- न दृश्यते -ऋ

वर्णो हीनः कार्यः। ते उमे शेषे इष्टराशिगुणिते स्वर्णयोः स्वल्पानल्पयोः क्रमेण
माने तौल्ये भवतः।

उदाहरणम्—

हाटकगुटिके षोडश-

५ दशवर्णे तद्युतौ सखे जातम्।

द्वादशवर्णं स्वर्णं

बूहि तयोः स्वर्णमाने मे ॥ ११३ ॥

हाटकस्य हेमो द्वे गुटिके एका षोडशवर्णिकापरा दशवर्णिका चेति तयो-
युतौ योगे द्वादशवर्णं सुवर्णं जातम्। तयोर्गुटिकयोः स्वर्णमाने तौल्ये हे सखे
१० मम बूहीति।

न्यासः वर्णौ १६। १० साध्यवर्णः १२।

साध्येन १२ अनल्पोऽधिक १६ वर्ण ऊनः शेषं ४। तथा स्वल्पवर्णेन १० साध्यः
१२ ऊनः शेषं २। ते उमे शेषे ४। २ माने स्वल्पस्याधिकस्य चेति। क्रमेण माने

एकगुणिते	१६	१०	।	द्विगुणिते	१६	१०	।	अर्धगुणिते	१६	१०	।
	२	४			४	८			१	२	

१५ एवं सर्वत्रोह्यमेतत्सुवर्णगणितम्।

३-७ उदाहरणम्... माने मे] उदाहरणम्- उदाह- उ-क -ख ◇ तद्युतौ- गधुतौ- क ◇ वर्णम्- वर्ण-
-इ ◇ स्वर्णम्- सुवर्णम्- इ -ऋ ◇ स्वर्ण- स्वर्णयोः- आ ◇ मे- न दृश्यते-आ
८-१० हाटकस्य... बूहीति] हाटकस्य- हाटक- आ ◇ वर्णिका(२)- वर्णका-ऊ ◇ तयोः(१)- तथा
-इ ◇ युतौ- न दृश्यते-इ -ऊ। युतः- उ ◇ द्वा- न दृश्यते-ऊ ◇ वर्णम्- वर्ण-आ। वर्णकम्-ऊ ◇
सुवर्णम्- न दृश्यते-इ -ऊ ◇ गुटिकयोः- इ ◇ हे- न दृश्यते-इ -उ -ख ◇ इति(२)- न
दृश्यते-उ -ऋ
११-१५ न्यासः... गणितम्] वर्णौ- न दृश्यते-इ -ऊ ◇ अनल्पोऽधिक- अनल्पाधिक- इ ◇
१६(२)- १ -ऊ। न दृश्यते-क ◇ वर्णः(२)- १६ इत्याधिकम्- ऊ -क ◇ शेषम्(१)- शेष-आ -क ◇
स्वल्प- स्वर्ण-क -ख ◇ १२(३)- न दृश्यते-आ -इ -ऊ -ख ◇ ते- न दृश्यते-आ ◇ उमे- उमौ
-आ ◇ शेष- शेषौ-आ ◇ स्वल्पस्य- स्वाल्प- क ◇ च- न दृश्यते-उ ◇ माने(२)- मानेन -ऋ ◇
गुणिते(२)- गुणः-आ -उ -ऋ -ख। गुणे-इ -ऊ ◇ अर्ध- न दृश्यते-आ ◇ गुणिते(३)- न दृश्यते
-आ। गुणे-इ -उ -ऊ -ऋ -ख ◇ १६/१०//१२//— न दृश्यते-आ ◇ गणितम्- गणिते -ऊ